

Original scientific paper
UDC 616.912/39/614.39/914.97

Srebrica KNEŽEVIĆ

*Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu i
Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd*

VELIKE BOGINJE (VARIOLA VERA).
REZULTANTA ODNOSA NARODNOG OBİČAJNOG ŽIVOTA
I NJEGOVE ZDRAVSTVENE KULTURE

Nepobitna je činjenica da je narodna medicina, odnosno šire shvaćeno, narodna zdravstvena kultura, jedan od vidova narodnog stvaralaštva, koji u sebi sadrži svedočanstva mnogih odlučujućih zbivanja, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti. I pored toga što narodna medicina daleko izostaje za savremenom, naučnom medicinom, ona nikako ne sme i ne treba da bude potcenjena. Osvrt na tradicijsku zdravstvenu kulturu i njen razvoj, kao i na savremene prilike, a naročito na pitanje odnosa narodnog običajnog života i medicinskih prilika, bile su aktualne teme upravo u vreme pojave variole 1972. godine u našoj zemlji.¹

Kretanja stanovništva i mogućnosti prenošenja bolesti

Činjenica da je 1972. god. variola uneta u našu zemlju inverznom migracijom muslimana hodočasnika² ukazuje na staru istinu da su komunikacije pojedinim oblastima pored pozitivnih³, pridavale i negativne novine opštem kulturnom bilansu. Hadžije su vekovima bili sejači raznih bolesti i često vesnici epidemija. Oni su u različitim kontaktima dolazili u dodir sa izazivačima bolesti, i zatim ih prenosili u druge krajeve, gde su se ovi, nalazeći pogodno tlo, širili i ugrožavali stanovništvo, često i usmrćujući ga. Izgleda da legende o ukletim lađama nisu plod narodne mašte, jer je bilo primera da su pojedini brodovi kojima su putovali hodočasnici i sporo i dugo, ako su imali samo jedno lice koje se na hodočašću zarazilo, ili sobom ponelo neku zaraženu stvar, bili osuđeni na negostoprimstvo svih luka. U toku dvo- ili tromesečnog putovanja razbolelo bi se više lica na brodu i brod bi bio prinuđen da ostane usidren na pučini, dok svi na njemu ne bi poumirali, ili dok se ne bi utvrdilo da preživeli nisu opasni za okolinu. Brodovi kao prenosioi zaraza, a naročito njihove posade, ili trgovci koji su na njima putovali, a koji su kasnije svoju robu prodavali po kopnu, činili su jedan zatvoren krug, „koji je što se tiče zdravstvenih prilika, predstavljao

veliku opasnost. Ovakvim kretanjem putnika i robe bili su ugroženi kako pojedinci, tako i čitave oblasti ili krajevi. A kako su u nekim delovima Turskog carstva epidemije i bolesti harale u endemijskom obliku to je saobraćaj između pojedinih krajeva doprinio širenju zaraza u krajeve gde ovih bolesti i zaraza nije bilo... Naprotiv, ona mesta ili krajevi koje trgovci sa orijenta nisu posećivali često, ili gde nisu donosili robu, trpeli su manje od zaraza. Međutim, oni nisu mogli da osete koristi razvijene trgovine i razmene... te su zaostajali ekonomski iza onih krajeva u kojima je narod umirao od bolesti i zaraza, ali gde su promet i izgledi za zaradu doveli nove grupe ljudi da zamene one umrle⁴.

Sirenje boginja

Zahvaljujući istraživanju kultura u dalekim razdobljima razvoja čovečanstva, istorija medicine pojavu variole lokalizuje na Afrički kontinent, gde se ona, prema najstarijim podacima, javila još pre 3 200 godina. Iz Afrike, kako se pretpostavlja, bolest je prenetu u Aziju, gde je oduvek, naročito u Indiji i Pakistanu, nalazila pogodno tlo.

Brojna oboljenja i znatni smrtni slučajevi prouzrokovani velikim boginjama, navodili su mnoge na razmišljanja o vremenu i putevima prenosa. Istorija patologije još ni danas sa potpunom sigurnošću ne tvrdi jesu li epidemije boginja, koje su pustošile već u starom veku, izdvajane od ostalih epidemija. Prema mišljenjima nekih istoričara medicine ni indijska Susrutina Ayur Veda kao ni Corpus Hippocraticum ne sadrže dovoljan broj verodostojnih podataka. Ni iz Galenove kuge istoričari nisu izvukli definitivni zaključak, ma da ima pristalica koji smatraju da je ova epidemija (u II veku) bila izazvana variolom.⁵

U III i IV veku bolest koju su preneli Arapi, počela se javljati i u Evropi⁶ dobijajući epidemijski karakter.

Prvi i određeni opisi bolesti i epidemije potiču od arapskih letopisaca, koji su zabeležili kazivanja da je (u „slonovskom ratu“) abisinska vojska bila uništena pred Mekom zbog izbijanja epidemije velikih boginja u njoj. Ipak, tek u X veku, arapski lekar Razes daje prvi iscrpniji opis velikih boginja, smatrajući ih neizbežnim, ali ne naglašavajući njihovu zaraznost.

Za vreme krstaških ratova i posle njih epidemije velikih boginja su brojnije i raširenije. Sem skoro čitave Evrope, boginje su zahvatile već 1241. god. i stanovništvo Islanda, prodrevši tako i u izolaciju ostrva.

U XVII veku najveća epidemija u Evropi je zahvatila teritoriju Engleske i njeno stanovništvo u periodu od 1660. do 1669. god.

Ogromne razmere uzimaju epidemije boginja u XVIII veku, tako da se u nemačkim knjigama govori o „boginjskoj nevolji“ „Pockennot“. Prve jače epidemije su izbile 1719. god. i zatim su uzimale sve teži tok, kako po obimu, tako i po jačini. Prilikom epidemije u Rimu 1754. god. podleglo je za samo nekoliko meseci 6 000 osoba. Nešto kasnije, 1770. god., u Indiji je od ove bolesti, kako se navodi, umrlo 3 000 000 ljudi.⁷

Na Američki kontinent boginje su doneli Španci i kako se smatra neotporno domorodačko stanovništvo Srednje i Severne Amerike strahovitim epidemijama je tada veoma proređeno. Po podacima koji se navode u literaturi epidemije velikih boginja su pokosile u Meksiku, kako se pretpostavlja, oko 3 500 000 ljudi. Kasnijom prisilnom migracijom, odnosno talasima migracija, variola je prenošena iz Afrike u pravcu Amerike zajedno sa Crncima koji su od nje umirali još na brodovima u toku transporta. Pored Crnaca robova koje je kosila variola, umirali su od nje i robovlasnici, kao i prodavci i preprodavci robova Crnaca.

Od boginja nije pošteđena ni žuta rasa. U Aziji su one predstavljale opasnost protiv koje se borila tradicijska Kineska medicina. Najpozitivnije je bilo medicinsko znanje starih Kineza na području sprečavanja i lečenja bolesti. Oni su znali odavna da se zdravi ljudi mogu zaštititi od boginja ako prebole laku formu te bolesti. Zato su komad pamuka koji su nakvasili gnojem bubuljica bolesnika stavljali u nos zdrave osobe, da bi je lako zarazili. Ili su suvi gnoj bubuljica i kraste mleli u prašak pa uduvali u nozdrve osobe koju su želeli da imunizuju. Na taj način Kinezi su praktikovali uspešnu zaštitu od variole koju je evropska medicina upoznala tek početkom XVIII stoleća i koja je temelj kasnijih metoda imunizovanja protiv ove bolesti.⁸

Tako se variola proširila na sve kontinente i u sve krajeve sveta. S vremena na vreme ona se iz endemijskih centara rasplamsavala i najrazličitijim putevima prenosila i u krajeve u kojima je bila iskorenjena. Sve zaštitne mere ponekad nisu pomagale, a činjenica da su velike boginje često posećivale i Evropu ide u prilog tome da su znanja o ovoj bolesti i zaštiti od nje ušla i u narodnu tradiciju i folklor.

Epidemije boginja na našem području

Epidemije koje su tokom vekova prohujale preko naše teritorije predstavljaju interesantno područje u sklopu proučavanja istorije naše zdravstvene kulture. Među njima posebno mesto zauzimaju epidemije boginja o kojima ima prilično podataka. Zanimljivo je da su veoma stari podaci o ovoj epidemiji u Evropi vezani i za naše krajeve, ondašnji Ilirik. Upravo epidemija koja je bila 165—168 god. i koja je poznata i pod nazivom „Galenova kuga“, nije mimošla ni samoga Galena koji je tada preležao velike boginje i ostavio svoje svedočanstvo o tome. Ima takođe i autora koji smatraju da je i car Dioklecijan podlegao ovoj opasnoj zarazi u Splitu.⁹

Narod je znao da ima bolesti koje se naglo pojave i veoma brzo prošire, a čiji je ishod fatalan. Epidemije je narod nazivao „rednjom“, „pomorom“, „čumom“, „morijom“. U hronološkom kalendaru epidemija na našoj teritoriji zarazne bolesti često nisu odvajane već se o njima govorilo uopšteno. Tako kad bi se u susedstvu boginje pojavile o tome je beleženo: „nadaš se čomnim ognjicam. I kozjačam, i boginjam, i drugim bolestjam koje su k njim podobne“¹⁰, ali je češće da su boginje uključivane u opštu epidemijsku sliku. Po mišljenju R. Katića „Epidemije velikih boginja su bile vrlo česte kod nas, ali na ža-

lost, mi raspolažemo samo podacima novijeg datuma. U apokrifnim spisima starijeg datuma (XIV i XV vek) između ostalih zala koja se prorokuju ljudima, vrlo često se spominju i boginje¹¹ i navodi „biće velika pogibelj od boginja”. Podataka o njima ima i u najstarijem terapijskom kodeksu srpske srednjovekovne medicine, u Hodoškom zborniku (XIV—XV vek) kao i u Hilendarskom medicinskom kodeksu (XV ili XV vek). Za kasniji period, a naročito za XVIII i XIX vek, smatra se da su epidemije boginja bile česte.

Dubrovnik se, za tadašnje prilike, na originalan način borio protiv unošenja zarza. Prvi karantin na svetu bio je, prema proučavanjima V. Bazale¹², dubrovački karantin osnovan 1377. god.¹³ Svi putnici, kako strani tako i domaći, koji su hteli ući u Dubrovnik, a dolazili su iz područja gde je vladala neka epidemija, morali su provesti mesec dana ili u Cavtatu ili na ostrvima Mrkanu, Bobari i Supetru, a stanovnicima Dubrovnika i okoline bilo je najstrožije zabranjeno da posećuju internirane.

Odredbama iz 1397. god. bilo je ovlašćeno posebno osoblje koje je vodilo nadzor nad putnicima i došljacima iz zaraženih krajeva i sve one koji se ne bi pridržavali propisa kažnjavali bi novčano, ili šibanjem, žigosanjem pa i odsecanjem uha.¹⁴

Kod kasnijih nepoštovanja karantinskih propisa, kao na pr. 1527. god., kada je neki krojač Andrija doneo epidemiju ne izdržavši karantin, bio je za to osuđen na smrt, vezan za točak i štipan užarenim klještama sve dok nije izdahnuo.¹⁵

God. 1426. posebnom odredbom ustanovljena su specijalna zvanja tadašnjih sanitetskih činovnika „officiales cazamortuorum” koje je narod nazivao „kačamorti” ili lovci smri. Oni su ustvari vodili borbu protiv epidemija i upravljali lazaretima. Kasnije je ova ustanova dobila naziv Zdravstveni magistrat i bio je stavljen pod upravu pet vlastelina.¹⁶

U Dubrovniku i okolini 1784. god. su vladale boginje. Zbog velikog broja oboljenja vlada je odredila na ime pomoći siromašnim građanima u gradu sumu od 300 dukata¹⁷.

O epidemijama boginja u Srbiji ima nekoliko sporadičnih radova, ali nam nije poznato da je načinjena ozbiljnija i pregledna studija koja bi u vidu sinteze prikazala pregled za celokupno naše područje. Za ovu priliku¹ odabrala sam neobjavljene i neprokomentarisane dokumente iz kancelarije kneza Miloša da bih njima ilustrovala ovaj članak i bolje osvetlila pitanje.

Izabrala sam one podatke koji se odnose na 1835, 1836, 1837, i 1838. god., koje su interesantne što se tiče bolovanja od boginja i smrtnosti od ove bolesti.

God. 1835. bolest je neosporno uzela većeg maha, nego što se to može zaključiti iz dopisa iz Kragujevca o oboljenju 30 gardista. U raportu koji je uputio knezu Milošu upravitelj Vojne kancelarije državni savetnik Teodor Herber ističe se:

„Bolesnici koji se naode, ima ih 30, koi 17 od velikih i 13 od mali boginja leže, svi su blagodarni budi Bogu, izvan opasnosti.

Mere su preduzete, koliko je mogućstvo toga dozvolilo, da se ova bolest što skorije preseče, i fala Bogu danas je četvrti dan da se ne pokazuje na drugim gardistima.”¹⁸

Deset dana kasnije 16. marta isti Herber javlja da „po preduzetim merama, fala Bogu, epidemičke bolesti boginja počele su se umanjivati i bolesnika nema više od 15, i to 12 koji leže velike i 3 male boginje; no svi su izvan opasnosti.”¹⁹ U istom aktu se predlaže da se odloži pozivanje regruta dok bolest ne prođe.

26. marta Herber piše „da e opasnost epidemičke bolesti boginja s božjom pomoću, kao što se pretpostaviti može, gotovo sasvim prestala; erbo dana 14 dana da ni eden gardista od nj razboleo se nije.”²⁰

Nesumnjivo da se bolest smirila pošto sve do 7. septembra nema nikakvih pomena o velikim boginjama. U spisku bolesnika koji su boravili i bili lečeni u Špitalju Garde Knjažeske u Kragujevcu od 25. julija do 31. avgusta je imao velike boginje.²¹

Skoro istovremeno 10. septembra komandant Vojne sredotočne komande puk. Petar Tucaković raportira „...u prošli 10 dana ništa se važno nije dogodilo osim što u više sela poverene mi komande boluju i ljudi i deca od boginja, srcobolje i kuge od kojih i umiru, ali ne lako”²².

Bolest se, kako se može pretpostaviti, rasplamsavala, da bi krajem godine isti izveštač otvoreno rekao da su se u srezu mnoge kraste pojavile, a osobito u selu Konjetina. Od obolelih je umrlo 13 oženjenih glava, a o broju ostalih ništa se ne govori. Svakako da nije za potcenjivanje ova epidemija, ako se zna da je navedeno kako su se četiri kuće sasvim utamanile²³.

Kapetan Posavski u okružju Beogradskom Pavle Jovanović takođe je raportirao da u srezu njegovom od krasta boluje se i mre i da se neke kuće sasvim ukopavaju.

Puk. Lepenički Petar Tucaković raportirao je kako je jedan Turčin iz Asker Bimbaša došao do Rače bolestan i tu umro. Zato su gavan Rače i zakopali.²⁴

U sledećoj 1836. god. već na samom početku u januaru mesecu u raportu komandanta se kaže da se u poslednjih 10 dana u njegovoj vojnoj komandi ništa osobito dogodilo nije osim što u okružju požarevačkom i moravskom i to u nekim selima mlogo narod od mali boginja umire²⁵.

Izgleda da sem ove epidemije drugih bolesti nije bilo koje bi bile zabrinjavajuće. Iz ondašnje statistike bolsti, prema tadašnjoj evidenciji, vidi se da je u Požarevačkoj bolnici bilo lečeno od krasta velikih 6 bolesnika, a da je 1 od te bolesti i umro. Na kraju tabelnog pregleda dr P. Nikolić Miškovčev apeluje „Množina bolesnika toliko me je oslabila, koja ako dugo ustraje, sasvim će me oboriti bez apotekara.”²⁶

Po izveštaju od 22. jula vidi se da se epidemija proširila i na Čačak. „Danas je drugi dan kako je počelo umiranje” pišu Dimitrije Mažević i Miloš Tasić div. generalu i komandantu Moravsko-Podrinjskom. „Do sada je četvoro, najpre Dimitrija Tešića muško dete i žena i Milana Kličanina žena i Steve Čolakante muško, a bolesno ima dosada od iste bolesti osmoro”²⁷. Odmah posle ovog izveštaja dato je naređenje „da se duple straže u varoši ovdašnjoj postave, a da od žitelja niko iz varoši ne izlazi”. U ovome izveštaju navode se i simptomi bolesti, da bolesnici „osećaju zimu i bol u vratu”²⁸. Kako se bolest razvijala i koliko je trajala, drugih podataka nema.

Prvi podatak iz 1837 godine odnosi se na selo Kučinovo za koje kapetan Sava Stanasević javlja „...da se u srezu meni poverenom, u selu Kučinovu velike kraste ovih meseci pojavile na Jovana Atanackovića koji je 13-og t. m. od iste prestavio se, a Živan Milutinović poboleo se: A tako isto u selo Ribnicu, Breznu i Kovačima pojavila se od kojih krasta u ovi sela do danas niko nije umro”²⁹. Posle mesec dana bolest je zabeležena i u Brusnici³⁰, dve nedelje iza toga buknuła je u Kruševcu, tako da je intervenisano kako bi se „jedan doktor poslao, koji bi bolsnike nadgledao”³¹, a oboleli su upravo bili vojnici.

Novembra meseca kapetan Kačerski Marko Rakić saopštava kako su u ono doba kružile vesti o narodnom zdravlju i pojavljivanju bolesti. On piše: „Ovoga časa dođe mi Sreten Đorđević sa sela Lalinaca i kaže da u Lalincima u tri kuće Petkovića 12 grobova od velikih krasta izišlo” i od toga broja od 5 oženjenih glava pomrlo je četvoro braće a peti od posledica i nesreće „osto pak solud”³².

U svima ovim događajima i istočne oblasti Srbije nisu ostale pošteđene. Iste 1837. god. vojni komandant Dunavsko-Timočki, puk. Stefan Stojanović javlja šta se „za proteklih 15 dana, to jest od 23 Novembra do 9. t. m. priključilo”. Kao prvo on navodi „U selu Dobri, Srezu Porčko-Rečkom Okružja Krajinskog, za prošli 15 dana od nekakve bolesti 621 komad rogata stoke (govedi) i za to isto vreme umrlo 6 od veliki boginja 13 duša od oboeg pola, gdi računa se 6 glava, koje su danak plaćale.” U istom tom izveštaju, pišući o raznom, na kraju, zaboravljajući pomor od 13 lica koja su podlegla velikim boginjama S. Stanković kaže „U ostalomu što se pogranični karaula i vnutrenosti područne komande tiče, svuda e hvala Bogu zdravo i mirno”³³.

Takođe i sledeće na samom početku 1838. god. kapetan Crnorečki Petronije Andrejević javlja da se razne bolesti pa i velike boginje pojavljuju i da svet od njih umire.³⁴ Major Radoje Knićanin javlja nekoliko dana kasnije 27. januara da je „u selu Vranićima umrlo 11 duša za mesec dana od kojih 6 muških duša a 5 ženski od veliki krasta.”³⁵ Iz Kučeva je kapetan srza Dragačevskog javio da su se i tamo boginje od kraja januara pojavile pod imenom kraste. „Ove bolesti sve više i više u narodu umnožavaju s... i već ih je 26 pomrlo, među kojima i Mihailo Živković, bivši kapetan”³⁶. Isto tako u srezu Kragujevačkom „mnoge su se kraste pojavile od kojih umiru ljudi” javlja se u izveštajima.³⁷

Lazar Tošić i sam bolestan piše iz Karanovca 14. februara kako je u Karanovac stigao, pelcovao se i dobio glas da su „mi kod kuće vas čeljad opasno bolesni. Poslao sam koga mog odavde ka kući, a ja nameravam ovde kod svoji rođaka u Karanovcu, ako bude Vaša volja i milostivo odobrenje, deka kraste prebolim, ozdravim, da mi mogu i od kuće doći i nadgledati me i za one bolesne razabrati”³⁸.

Nesumnjivo da je ovakva situacija u tadašnjoj Srbiji gde je stanovništvo bivalo proređivano od boginja³⁹ iziskivala da se što hitnije preduzmu efikasne mere zaštite. Tako je uskoro, zapravo sledeće 1839. god. izdat *Zbornik zakona i uredaba*, u kome su pod datumom 8. julom objavljena i *Pravila o kalemljenju boginja*.⁴⁰

Ipak, i pored svih preventivskih mera, i pored karantina, kordona i dezinfekcije pisama, epidemija je bilo srazmerno mnogo. Leglo svih

zaraznih bolesti za Evropu, a naročito u vremenu od XIV do XIX veka, bila je Azija. Većina ratova koje su u to vreme vodili Turci, bili su praćeni i epidemijama. Za razliku od zapadnih zemalja, gde su postojali karantini, Turci nisu imali jake sanitetske propise. Stoga nije čudo što su po Balkanskom poluostrvu, pa naravno i po našim krajevima, u to doba harale epidemije, pa su stvorena i endemijska žarišta, čija je aktivacija s obzirom na prilike u kojima su živeli naši narodi, bila uvek moguća⁴¹.

Istorija variole u bogatstvu narodnih i medicinskih termina

Kako smo već ranije naveli, iz Afrike, Indije i Pakistana kretanjima pojedinaca, putovanjima trgovaca, hadžija, ratnika, nekad karavanima (danas brodovima, vozovima, autobusima i avionima) prenosila se i prenosi se ova zarazna bolest — velike boginje. Imena i termini za ovu bolest pokazuju priličnu raznovrsnost i to naročito kada se posmatraju termini koje je narod popularno upotrebljavao.

Među prvim piscima koji su opisali epidemiju velikih boginja i koji su sem persijskih lekara⁴² prvi uotreбили termin variola, bili su Grgur Turski i Marius od Avanšesa. Oni su opisali strahote epidemije koja je vladala u Francuskoj i Italiji 570. i 580. god. i u svojim opisima tu epidemijsku bolest nazivaju „morbus cum profluvio ventris et variola”. Narod tu istu bolest nazivao je u isto vreme koral. Znatno kasnije, krajem srednjeg veka, u Francuskoj ih nazivaju „petite verole”, za razliku od sifilisa, koji je zadržao naziv „grande verole”. U Engleskoj su nazvane „small pox”, a u Nemačkoj „Blattern”, „Pocke” i „Uhrschlehten”.

Razliku između velikih — dzedrij i malih — hazbah boginja znao je i opširno ih opisao još u X veku arapski lekar Razes međutim, on je smatrao da su vlike boginje manje opasne od malih boginja.⁴³

Na širokom području gde su živeli ali i bolovali od variole Sloveni, i gde su često buktale epidemije, nazivali su ovu bolest černa ospa.⁴⁴

Raznovrsnost termina za ovu bolest u našem narodu u poređenju sa terminologijom ostalih evropskih naroda pokazuje izvanredno bogatstvo. U neposrednoj okolini Beograda, pa i u drugim našim krajevima, u prošlosti je upotrebljavan narodni naziv *arapke*. Za arapke znaju i danas poneki od predstavnika starije generacije. U ovom narodnom terminu sačuvala se uspomena na brojan etnos koji je Evropi i preneo ovo opasno oboljenje.⁴⁵

Drugi, veoma često upotrebljavan narodni naziv *boginje*, dovođen je u vezu sa nemačkim terminom „Pocken” ili „Bocken”. Naše mišljenje je da je to narodni naziv koji je opisnog karaktera, jer, ovo karakteristično oboljenje se vidno razlikuje od drugih po bobama, po kojima je i ime dobilo. Međutim, ne može se samo racionalistički objašnjavati poreklo imena, utoliko pre što se kao narodna tumačenja dobijaju i druga, pa i zabeležena objašnjenja o nekadašnjem shvatanju da su izazivači bolesti zamišljena bića i božanstva i dobra i zla. Ona su pre-

ma tome bila smatrana zaštitnicima zdravlja, ali i izazivačima bolesti kod ljudi. I stari Heleni su verovali da takva božanstva, kad se naljute, kad su zla, kad su gnevna, kažnjavaju ljude bolestima. Tako je iz davnih, mitskih epoha, preneto ime koje tumači narodno shvatanje da ženska prilika, duge raspletene kose, u purpurnom ogrtaču, napada ljude i decu, unakažava ih i usmrćuje. Stoga su, i sa pravom, jer je smrtnost pogađala i po trećinu stanovništva, a pojedine porodice iskorjenjivala, nazivali ovo oboljenje *Bič božiji*.

Naša tradicija sačuvala je narodno uverenje da bolest izaziva ženska antropomorfizirana prilika bolesti, ogrnuta crvenim plaštom. Zanimljivo je da se u našim apokrifnim zbornicima demon, izazivač epidemije, opisuje kao demon koji se preoblači u purpurnu odeću⁴⁶. Kada se zna da su boginje uvek praćene visokom temperaturom, i, da bolest počinje naglo, drhtavicom, glavoboljom, bolovima u mišićima i zglobovima i da u toku erupcije osipi dolazi do kritičnog perioda kada je izvanredno velika preosetljivost bolesnika na svetlost, naročito kada se one pojavljuju na konjunktivama očiju, možemo ih sa razlogom povezati i sa vizuelnim halucinacijama koje u bolesnika mogu ostaviti utisak pojavljivanja antropomorfizirane boginje bolesti u crvenom.

U narodu se zna da ove bolesti ima „od nekoliko ruka” i da su najopasnije *velike boginje*, koje seljanke u razgovoru strahuju i da pomenu, već samo kažu: *one, velike, nepomenuše, nepomenice*.

U vezi sa ovakvim shvatanjima jest i narodna kurativa koja propisuje da se bolesnik u početnim stadijumima bolesti prinosi vatri, utopljava i pokriva crvenim ćilimom ili jorganom „da bi crvenilo odnosno ospe, što pre izbile”. Bolesniku se puštala krv, a prema Hilendarskom medicinskom kodeksu puštanje krvi se moralo obaviti još za vreme febre, pre izbijanja egzantema⁴¹. Bolesnik se zapajao crvenim vinom ili krmezom, da bi se po mađijskom principu što pre crvenim *crvenke, ospe, ili cvečke*.⁴⁸ U Temniću su potapali u vodu cvet od šafarana, pa su tom tečnošću kvasili bolesniku oči, sa uverenjem da posle toga kao posledica preležanih boginja neće doći do slepila.⁴⁹

Već smo pomenuli da se kod Slovena nailazi na slične termine. Rusi ih nazivaju *naturalinaja ospa*,⁵⁰ dok je kod Belorusa najuobičajeniji naziv *černa ospa*.⁵¹ U jednom dokumentu iz 1814. godine pominju se „opake *crne boginje* od koje mnogi ljudi umiru⁵²...”. I Sava Milosavljević⁵³ i Savatije Grbić⁵⁴ pišu da se u istočnim oblastima naše zemlje upotrebljava termin *crne boginje* koji je takođe rasprostranjen i na Kosovu⁵⁵ zemlji matici. Takođe su zabeleženi i termini *bele boginje*, albanski *bar lija*⁵⁶. Jedan pobožni Albanac je i 1972. god., govoreći o varioli, nazivao je *bela lia*, smatrajući da će bolest biti milostivija prema ljudima, ako je nazivaju lepim imenom⁵⁷. Kod Makedonaca kao i na teritoriji Bugarske zabeležen je naziv *šešve ili šarke, šarulje* kao i *baba šarke*.⁵⁸

Vuk Karadžić, čija su dela dragocena za našu narodnu kulturu⁵⁹ i čiji je „Rječnik” izvanredan etnografski leksikon,⁶⁰ pominje *kraste velje*, koje su poput epidemije zahvatile Crnu Goru čim je Ivan Crnojević otišao u Mletke

„...Ivan dvore ostavio
Prosit snahu tri godine dana,
Iza njega bolest udarila
U Zabljaku u postojbinu mu,
Mučna bolest, one kraste velje...⁶¹

J. Kujačić u svojoj knjizi „Prilozi istoriji zdravstvene kulture Crne Gore do kraja 1918. god.”⁶² iznosi da se u Crnoj Gori variola vera naziva *kraste*, dok izraz boginje u narodu nije poznat. Isti izraz, široko je bio rasprostranjen po Srbiji, a u dokumentaciji iz doba kneza Miloša pa i kasnije pominju se *kraste*⁶³, a da su lica koja su ih kalemila *pisala od krasta*.⁶⁴ Takođe na Kosovu i danas stanovništvo crnogorskog porekla za ovu bolest kaže *kraste velje*⁶⁵, što nesumnjivo svedoči kako je stanovništvo napuštajući maticu sobom ponelo i u Srbiju i na Kosovo svoj naziv za ovu bolest. U Kućima se zna za *crne kraste* koje stanovništvo albanskog porekla naziva *zez lija*. Svakako da je stanovništvo dalo ovakva imena bolesti zato što u početnoj fazi bolesti dolazi do javljanja tamnih krvavih mrlja koje su tumačene i kao predznak vrlo teškog pa i smrtonosnog toka bolesti. Nesumnjivo da i zbog toga narodna pesma tako plastično opisuje kako je posle preležane bolesti najlepši junak među Crnogorcima Maksim, unakažen:

„Na Maksima kraste napanule,
Te mu bjelo lice nagrđile,
Bijelo mu lice našarale,
Iza krasta lice pocrnjelo,
Pocrnjelo i odrpavilo...⁶⁶

Stoga Kući za boginjavog kažu *šaren je od krasta*. Kako ova bolest svakoga ko preživi obeleži rošavim i ružnim licem, nije ni čudo što je nastao narodni naziv *zalice*.⁶⁷

U narodu se takođe zna da ima nekoliko vrsta boginja i to da su najstrašnije *velike*, da takođe i to deca boluju od *srednjih* i *malih boginja*⁶⁸ koje zovu nasuprot zalicama *dobrinke*. Za ove *dobrinke* veruju da svako dete mora od njih bolovati, a kad ih preboli da će mu to dobro činiti za njegov razvoj.

Naziv *kozičave* nalazi se u „Spisu o zaraznim bolestima” Hilendarskog medicinskog kodeksa⁶⁹ a po znanju R. Katića on se do danas očuvao za boginje i to velike kod Srba starosedelaca na Kosovu i Metohiji. Vuk navodi *kozice, koze* i *kozičave*, što se u njegovom Jadru očuvalo kao termin do naših dana⁷⁰.

U Sloveniji ima podataka da je 1793, 1801. i 1806. god., po svoj zemlji bilo bolesnih od *crnih koza*. U god. 1831. zabeleženo je da su se crne koze epidemično širile po Štajerskoj, a da je posle 1931. god. očuvana još jedino istorijska uspomena o „*umiranju ot kozica*”.⁷¹

Sam naziv je svakako nastao iz razloga što se u toku bolesti javlja osip u obliku čvorića koji se pretvaraju u mehuriće sa bistrom a kasnije gnojnom sadržinom. U najtežim slučajevima sadržaj je krvav a boginje su upravo crne, te otuda je dato ime *crne kozice*. Na njihovom mestu kad se osuše stvaraju se krastice, koje, kad otpadnu stvaraju i ožiljke. Otuda i naziv *kozičavo lice*.⁷² Takva osoba je po narodnom shvatanju oštećena, obeležena za uvek, međutim, ako nema drugih

posledica, a najstrašnija je gubitak vida, narodni pesnik takvu osobu uzima u zaštitu, pogotovu momka za žeidbu:

„Ako su ga kraste našarale,
Ako su ga kraste ištetile,
Ko je mudar i ko je pametan,
Tome, svekre, valja razumjeti,
I svak može muka dopanuti;
Ako su ga kraste našarale
Zdrave su mu oči obadvije...“⁷³

Ova fatalna bolest ako po bolesnika i nema tragičan ishod, ostavljala je kao posledicu kod izvesnog broja prebolelih teže poremećaje (suludost, slepilo). Za Filipa Višnjica se smatra da je oslepeo od preležanih velikih boginja. Mnoga lica koja su ozdravila ali su izgubila vid imala su izuzetno težak život. U jednom slučaju koji se dogodio u Jagodini i o kome postoji pismeni dokument iz 1836. god. opaža se tragika posledica koje variola ostavlja. Iz dokumenta koji u ovom članku spominjemo kao ilustraciju, vidi se da je Stanu, koja je prebolela velike boginje 1835. god. i koja je posle toga ostala slepa „njen muž Radovan Vulićev, sam svojim rukama stegnuvši je za gušu, udavio“.⁷⁴

Pored svih ovih naziva koji su masovno rasprostranjeni ima još varijanata koje su poznate kao lokalni nazivi. To su *osuci*, *mrase*, *stroka*, *brše*, *patule*, *sipanice*⁷⁵ a u Istočnoj Hercegovini *krzamak*⁷⁶.

Narodno shvatanje o nastanku bolesti i ponašanje prilikom izbijanja bolesti

Animističke prestave o događajima u prirodi preostaci su iz ranih perioda kada nauka nije znala prave odgovore na mnoga pitanja. Mistični uzroci bolesti, pogotovu smrtonosnih, iziskivali su po narodnom shvatanju i odgovarajuće prevencijske radnje, zaštite i specifična lečenja. Stoga su u prošlosti prinošene žrtve u slučaju pojave bolesti u susjednom selu, pa se kroz obredno-magične radnje i ostavljanje jela i preslica na raskršću ili među dva atara⁷⁷ pokušavalo selo da spase od zaraze. Verovanje da se u vreme epidemija treba izolovati veoma je starog porekla, pa je i *oboravanje sela* uz *obilazak blizanaca* oko sela, bila ne samo ritualna magijska radnja, već je taj nevidljivi i zamišljeni kordon u pojedinim krajevima bio preteča ali i pratilac karantina.

U slučaju izbijanja bolesti u selu bi najednom svi pazili na ritualnu i seksualnu čistoću.

Da bi bolest bila lakša, i da bi je bolesnik preboleo, očuvalo se ukorenjeno verovanje da prema bolesti, tom zamišljenom biću, treba biti prijatan, gostoprimaljiv. Kuća i sve stvari treba da budu čiste, jer ovo zamišljeno biće traži i voli čistoću. Ali za razliku od drugih bolesti, ova, traži po pravilu da bolesnik bude u mraku, pokriven crvenim i da mu se daje da pije dosta tečnosti. Po narodnom shvatanju sevap je bolesniku pomoći. Po uvređenom shvatanju to je dužnost žene, domaćice i majke. Stoga se i danas mogu naći stare žene koje su pre više decenija prebolele velike boginje, ili negovale ove teške bolesnike. Zabeleženo je da se 83-godišnja starica Olga Blaževska dobrovoljno povuk-

la u izolaciju da bi negovala svoga muža obolelog od velikih boginja kada se i sama razbolela, uspela je da savlada težak tok ove bolesti uz pomoć medovine.⁷⁸

Rasprostranjeno je uverenje da treba skrivati obolelog i da ne treba otvoreno govoriti o toku bolesti. Pa ipak, ako se neko razboli, bilo je slučajeva da su dolazili rođaci da ga vide i „oprote se sa njim“. Time je naravno bolest prenošena i na zdrava lica, a krug zaraženih se mogao nesmetano sve više i više da širi. I ranija shvatanja a i ponašanje ljudi u epidemiji 1972. god. ukazuju na činjenicu da mnogi u prošlosti nisu činili sve kako bi trebalo, ali da se i tada o mnoge stvari ogrešilo. I ovoga puta posmrtni ceremonijali, bar kod prvih slučajeva podleglih varioli koji su sahranjeni na tradicijski način doprineli su omasovljenju i ubrzanju epidemije. Konstatovana činjenica da su prvi oboleli dok epidemija nije otkrivena sahranjivani po muslimanskim običajima uvijeni u platno, nošeni na tabutu tako da su se svaki sedam koraka smenjivala druga četvorica muškaraca koji su nosili na ramenima pokojnika, govori o širokom krugu osoba koje su bile u neposrednom kontaktu sa izvorom infekcije. Međutim, u svim ostalim smrtnim slučajevima koji su se odigrali i bili praćeni od strane zdravstvenih radnika, bili su lišeni ma kakvih običajnih radnji. Čak su i dve medicinske sestre koje su umrle kao žrtve svoga poziva, sahranjene tako reći tajno, da bi se, na svaki način sprečila bilo kakva mogućnost širenja epidemije.⁷⁹

Širenju bolesti u prošlosti išli su na ruku razni običaji i ukorenjena zastarela shvatanja. Jedno od štetnih bilo je ubeđenje da se od bolesti može bolesnik osloboditi magijskim putem. U okolini Loznice⁸⁰, proučavajući knjige umrlih, mogli smo da konstatujemo da su oboljevanja od boginja i smrtnost male dece u prošlosti bili znatni. Isto tako smo se uverili da je verovanje u *otricu* još uvek aktivno. Naime, to je medicinsko magična radnja kojom bolesnik smatra da može da se oslobodi krasta ako svoju bolest prenese drugom licu. Za to je bolesnik uzimao prut, lepo bi ga našarao, sa namerom da ornamentu privuku prolaznika i sa tim štapom dodirivao bi sedam svojih krasta. Štap bi posle toga ostavio kraj neke raskrsnice ili kraj puta, jer se verovalo da će na onoga ko uzme štap preći bolest. Isto se moglo postići po narodnom verovanju ako bi se gnoj iz krasta skupljao paricom, *otricom* koja je bacana. Neosporno da su i prvi i drugi pomenuti postupak mogli pogodovati širenju bolesti.

Još jedan od običaja koji se negativno odražava na zdravlje stanovništva i koji je kako se smatra imao značaja za prenošenje i širenje epidemije 1972. god. je posećivanje i pozdrav hadžije po njegovom povratu iz Meke. Ljude koji se povrate sa hadžiluka osobito poštuju i obavezno im se ide na poklonjenje. Oni tada sede ispred svoje kuće, a Ibrahim Hoti iz sela Danjani je, kako je to objavljeno⁸¹, kraj sebe poređao mnoge stvari i poklone koje je doneo. Tu je bilo oko 15 brojanica, 60 prstenova, nekoliko sedžada, tekstilnih materijala, kapa, kao i nekoliko svirala u koje su skoro svi pokušavali da duvaju. Poznanici i prijatelji su mu pristupali, ljubili ga u ruku, razgovarali sa njime i gledali stvari koje je izložio. Možda su i tim načinom neka lica zaražena velikim boginjama.

Bežanje od bolesti

U prošlosti za vreme velikih epidemija⁸² savetovano je, „Beži bzo, što dalje, a kasno se vraćaj!” — „Fuge cito, longe et trade revertere!”.

U našem narodu takođe se kaže „Od puške za drvo od kuge za brdo”.⁸³ Uspomene na bežanje od bolesti očuvane su u mnogim našim krajevima pa i u Loznici gde su uspomene na bežanje Krajišnika i bavljene po šumi sve dok epidemija nije prestala veoma sveže.⁸⁴ To bežanje od okuženih mesta za vreme epidemije neke zarazne bolesti motivisano je primitivnim, demonološkim shvatanjem o karakteru epidemija, a pri bežanju ljudi nose zajedno sa sobom i svoje obolele.⁸⁵

Za vreme epidemije varirole 1972. god. manifestovala se slična reakcija i to *bežanje iz karantina* i *bežanje od obaveze vakcinacije*. Specijalno psihičko stanje i strah lica koja su bila u kontaktu sa zaraženim osobama graničilo se u njihovom postupku sa krajnjom egocentričnošću, samoživošću i neshvatanjem prave prirode ovoga opakog oboljenja i odgovornosti pojedinca prema zajednici. U svim slučajevima bila je reč o sredovečnim muškarcima, mladićima i jednome dečaku. Jedan od njih je bio i intelektualac,⁸⁶ najmlađi je učenik II razreda srednje škole, a ostalo su bili naši radnici koji su sa Kosova stigli čak do Nemačke⁸⁷ i do Italije⁸⁸, gde su, kad su bili smšteni u karantin, uspeli da pobegnu iz njega. Zauzimanjem vlasti i zdravstvenih radnika njihov beg je ipak bio osujećen, a oni vraćeni. Ovome su znatno pomogla sredstva javnog informisanja, radio, televizija i štampa, preko kojih je bio upućen apel da se begunci iz karantina što pre otkriju i vrate. Izvesni odjeci pritajene napetosti osetili su se na mah i po čitavoj Evropi, pa čak i u Švedskoj, gde je, kao što je poznato, zaposleno prilično jugoslovenskih radnika.

Osobe koje nisu bile u karantinu, reagovala su na sličan način. Naime, grupa građevinskih radnika, koja se po prirodi svoga posla našla u centru epidemije u Orahovcu, odmah je pobešla iz njega vrativši se nevakcinisana svojim kućama. U toku epidemije zdravstvenim kontrolama nije promaklo da su se sa hodočašća vraćali neki autobusi sa putnicima koji su išli na hodočašće nevakcinisani. Tada po povratku ova lica su po naredbi Republičkog štaba protiv karantinskih oboljenja stavljena u izolaciju⁸⁹ i vakcinisana. No sve to je imalo svog odjeka u javnosti. Istovremeno, kontrolama na drumovima, železničkim stanicama i svim mestima i prilazima naseljima, utvrđeno je da je baš među licima koja su tih dana putovala bilo osoba koje su zaraženim opuškom cigarete pokušale da imitiraju tragove koje vakcinacija ostavlja na ruci, ali, normalno, nisu uspeli time da obmanu zdravstveno osoblje.

Pored svih ovih navedenih primera, a i mnogih drugih, moramo se setiti da je u vreme izbijanja epidemije pod uticajem praznovanja — „ako se bolest krije — bolesnik će lakše preboleti”, bilo lutanja u pronalaženju obolelih. Teškoće koje su ekipe zdravstvenih radnika imale na terenu raznolike su prirode, a većina je proistekla uzravo zbog veoma niskog nivoa zdravstvene kulture i zbog velikog uticaja koji je tradicijska i to štetna narodna medicina u ovim krajevima imala. Tom prilikom su zabeleženi i neki arhaični oblici ponašanja kojim se pokušalo

da se osujeti nastojanje zdravstvenog osoblja da se vakcinacija što pre obavi (čak i pretnje krvnom osvetom)⁹⁰.

Jedino efikasnim i brzim intervenisanjem moglo se sprečiti da ova epidemija ne dobije grandiozne razmere. Kako znamo, požrtvovanošću i velikim naporima lekara i medicinskog osoblja ova epidemija je, kad je otkrivena, za kratko vreme lokalizovana. Prema mišljenju stručnjaka Svetske zdravstvene organizacije za velike boginje dr Rajnharda Lindera, sve što je učinjeno u žarištu epidemije (a on je proveo u početku epidemije 6 dana na Kosovu), kao i u celoj zemlji, neosporno će uroditi plodom i kroz četiri nedelje može se pretpostaviti da će ovo područje biti brisano iz spiska zaraženih⁹¹.

U velikoj bitci koju su vodili zdravstveni radnici sa velikim boginjama i izbilom epidemijom, za 173 lica je utvrđeno da su obolela. Od toga broja 34 osobe ovu tešku bolest nisu preživela⁹². Samo u najkraćem roku epidemija je obuzdana sa relativno malim brojem žrtava. Pobedu je izvojevala armija ljudi u belim mantilima, koja se nije kolebala između smrti i života. Nevolja je stvorila od ljudi u belim mantilima heroje. Borili su se za život svakog pojedinca, čak i oni, koji, kad je epidemija izbila, ni sami nisu bili skoro vakcinisani.

Na dan 21. aprila 1972. god., u sedištu Svetske zdravstvene organizacije u Ženevi izdato je zvanično saopštenje da je epidemija savladana i odati specijalno priznanje jugoslovenskim zdravstvenim radnicima⁹³.

Razvoj zaštitnih mera i borba protiv boginja

Najstariji elementi profilaksije sačuvani su zabeleženi u Hilendarskom medicinskom kodeksu u kome se navodi da suzbijanje bolesti treba da ide u dva pravca, *lečenjem bolesnika* i *sprečavanjem oboljevanja zdravih*.⁹⁴

Ako, imamo na umu da je tek 14. maja 1796. god. dr Edvard Džener proučio, ispitao i naučno usavršio jedan raniji metod, preuzet iz tradicijske zdravstvene kulture stočarskih naroda, onda sva ranija iskustva i stupnjevita preventivna praksa predstavljaju realne ali usporene stepenice kojima se pela i razvijala medicinska misao.

Mnogo vekova ranije, tradicijska zdravstvena praksa, kod raznih naroda, na raznim stranama sveta, borila se protiv bolesti na svoje specifične načine. Tamo gde su bile raširene boginje, pribegavalo se sticanju imuniteta namernim zaražavanjem. Već smo pomenuli tehniku prastarih vrača iz Kine, koji su prahom sa sasušene gnoja i krasta boginjave deca zaražavali nosnu sluznicu zdrave osobe. God. 1930. M. Jovanović-Batut objavio je da su identično postupali sveštenici na našem području, zaštićujući tako ljude u Crnoj Gori.⁹⁵

U našem narodu se čak smatralo da kad se pojave boginje, treba uzeti košulju sa obolelog deteta i obući je zdravom, da bi i ono lakše prebolelo boginje.⁹⁶ No pored namernog zaražavanja, zabeležena su kazivanja onih koji su preležali velike boginje, o slučajevima nenamernog, upravo slučajnog zaražavanja iz nepažnje, kada bi zdravo lice obuklo, recimo čarape, skinute sa nogu bolesnog.⁹⁷

Činjenica da su vekovima među Đurđijancima i Čerkezima na Kavkazu, u Turskoj i u našim krajevima, samouci, narodni lekari, primenjivali prenošenje gnoja iz rana obolelog u provocirane povrede kože zdravog, ide u prilog tvrdnji da se iz tradicijskog narodnog iskustva i oprobane prakse dalje razvijala naučna misao.

U našem području žene su, da bi spasle svoju decu od ove bolesti, zaštićivale ih takođe uzimajući maju sa svežih gnojnica. Nesumnjivo interesantan je podatak koji je objavljen 1902. god. i zanimljiva ličnost strine oficira Mladena Žujovića, poreklom iz novopazarskog albanskog sela Aš, koja je udata u selu Ješevcu kod Borča u Čruži „kalemila deci srebrnom iglom kraste, uzimajući gnoj sa dečjih boginja”.⁹⁸ Njoj su mnogu decu donosili njenoj kući da ih zaštiti, a iz istog razloga je odlazila i u kuće onih koji su je pozivali, zbog čega se „moj stric ljutio”, piše Žujović. No, kako joj je to „išlo od ruke”, raščulo se, pa su od nje i neke druge žene naučile to da rade.

U Foči su sveštenici krišom tako zaštićivali i muslimansku decu, pa čak i decu turskih činovnika. Oni su to činili tako što bi gnoj sa boginjavog naneli na beli papir koji se zatim privijao na zagrebanu mišicu zdravog.

Upravo sličan postupak skrenuo je na sebe pažnju inteligentne i zabrinute majke za svoju decu, Engleskinje ledi Meri Montegju, supruge engleskog diplomate u Turskoj. Ona je rešila da tu tehniku isproba na svome sinu, po poznatom principu „od dva zla, izaberi manje”, dozvolivši da njen sin bude zaštićen na isti način, od tamošnjih žena koje su se tim bavile.

Kako to ove žene rade opisala je 1717. god. iz Jedrena sledećim rečima:

„Boginje, tako fatalne i tako raširene među nama u Engleskoj ovde su potpuno bezopasne pronalaskom utiskivanja kako se to ovde kaže. Ovde ima puno starih žena koje se bave time što izvršuju ovu operaciju svake jeseni u mesecu septembru, kad prestanu velike vrućine. Ljudi se skupljaju u grupe, obično po 15—16. Starica dolazi sa orahovom ljuskom, punom maje od najboljih vrsta boginja i pita u koju venu da vam je utisne. Zatim odmah, jednom velikom iglom, otvara onu koju ste joj ponudili (što ne proizvodi više bolova od obične ogrebotine) i utiskuje u venu toliko otrova koliko može stati na vrhu od igle, a zatim na tu malu ranu privezuje komadić ljuske od oraha. Na taj način otvara ona četiri do pet vena. Praznoverni Grci otvaraju na sred čela, na svakoj ruci i na prsima, da bi tako načinili znak krsta; ali ovo ima vrlo rđav efekat, jer te rane ostavljaju vrlo mnogo traga, što nije slučaj sa onima koji nisu praznoverni i koji traže da im rane budu na nogama ili na onom delu ruke koji je pokriven. Deca ili mlade celog se dana zajednički igraju i zdravi su 8 dana. Tada ih počinje hvatati groznica i leže u postelji dva, retko tri dana. Na licu se pojavi retko kad više od 20—30 ospica, koje nikada ne ostavljaju traga. Posle 8 dana deca su zdrava kao i ranije. Ranice cure za vreme bolesti i ubeđena sam da im to čini dobro. Hiljadama osoba godišnje podrgava se ovoj operaciji. Nema smrtnih slučajeva od posledica i možete biti uvereni da eksperiment nije opasan kada sam se rešila da ga izvršim na svom dragom sinčiću. Dovoljno sam rodoljubiva, piše na kraju ledi Montegju svojoj prijateljici Sari Cisvel, da se potrudim da se ovaj koristan pronalazak uvede i u Englesku”.⁹⁹

Njen sin je zaštićen na taj način 1717. god. u Jedrenu, a po povratku u Englesku 1721. god. na taj način je zaštitila i svoju kćerku.¹⁰⁰

U Engleskoj, zahvaljujući ženskoj inicijativi, ova metoda za koju se zalaže majke Engleskinja, nesebično želeći da korisnom novinom

pomogne ostalim majkama zabrinutim za zdravlje svoje dece, uspeva da zainteresuje tadašnje najviše krugove. Kako je prestolonaslednica Karolina neposredno pre toga izgubila svoje dete od ove opake bolesti, zainteresovala se da i njena deca budu na isti način zaštićena. No pre no što je kralj dozvolio da se taj metod primeni, isproban je na šest osuđenika na smrt.¹⁰¹

Ledi Montegju je prevela na engleski popularno delo tadašnjeg grčkog carigradskog lekara Timonisa „Historia variolarum quae per incisionem excitantur” i neosporno znatno doprinela da se iskustvo žena Grkinja, i naučna znanja onoga doba koriste i na drugom kraju sveta, za dobro svih. Time neosporno postaje još značajnija kulturna i prevodilačka misija opet žene, koja je tvrdila da je postupak saznala od žena. Nov način je u prvi mah imao veoma veliki uspeh, pa su se za prvim primerom povelili mnogi napredni roditelji i masovno zaštićavali svoju decu. Na vesti o takvim uspesima nastala je oštra borba između pristalica i protivnika ove metode. Lekari nisu želeli da im izvor prihoda presahne. Sveštenici su uveravali da je besmisleno „iskušavati volju bogova”. Izgleda da su se svi oni borili protiv uloge žena u lečenju (starih grkinja narodnih lekarki, ledi Montegju), koje jedino dr Edvard Džener nije potcenio.

Epohalno otkriće Edvarda Dženera

Otkriće Edvarda Dženera dalo je čovečanstvu pravo oružje za borbu protiv ove bolesti. Ovaj dotada skromni lekar, koji je živio u osrednjem gradu Berkliju godinama, živo se interesovao za sve što je bilo u vezi sa boginjama. Veoma uporno je nastojao da pronađe metod imunizacije koja bi u isti mah bila i uspešna i bezopasna. Živeći u stalnom kontaktu sa narodom, zapazio je da žene koje se bave mužom krava ne oboljevaju od velikih boginja. Isto tako je zapazio da upravo ove žene imaju po rukama ospe. Ne podcenjujući narodno iskustvo želeo je da sazna šta te žene o tome zapravo misle? Zato je i uputio pitanje ženi koja je muzla kravu na čijem se vimenu videlo bezbroj krupnih, gnojnih bubuljica, da li se ne boji da se i sama zarazi boginjama? Tako je i saznao da se seljanke toga ne boje, jer su to „kravlje boginje” i da narodno iskustvo tvrdi da one po ljude nisu opasne. Svaka mlekarica ih obično dobije i preboli, i kako su one verovale, te kravlje boginje su im donosile sreću, jer se znalo da ni jedna mlekarica koja je prebolela kravlje boginje nije se zarazila i болоvala velike boginje. Ovo narodno iskustvo Džener je eksperimentalno ispitivao i posle niza godina odlučio da ga proveriti. Odlučni eksperiment izveo je 14. maja 1796. god. kada je cepio dečaka Džemsa Fipsa gnojem sa ruke Sare Nelmes, koja se bila zarazila kravljim boginjama i eksperimentat je potpuno uspeo. Više nije bilo sumnje da su i narodno iskustvo i naučnoistraživački duh Dženerov poklonili čovečanstvu put ka spokojstvu.

Svoju studiju naučno je obradio i izdao knjigu pod naslovom: „An inquiry into the causes and effects of the variola vacina” „Ispitivanje o uzrocima i posledicama kravlje varirole”, koja ga je uvrstila u velikane

medicinske i naučnoistraživačke misli. Ipak put do slave je bio, kao što to često biva, težak i spor. Kraljevsko lekarsko društvo iz Londona vratilo mu je rukopis i Džener, ne mogavši da nađe izdavača za njega, bio je prinuđen da ga sam objavi. Tom prilikom je napisao:¹⁰²

Dragi moj prijatelju!

Čudno je, da je u sadašnje vreme naučnih ispitivanja jedna bolest tako osebnije prirode (tako dugo izmakla specijalnoj pažnji). To su kravlje boginje, koje su se u ovoj i u nekim susednim grofovijama pojavile pre niza godina. Našao sam, da je ono, što o tome znaju ljudi našeg znanja, a i drugi, do kraja nesigurno i neodređeno. Uverio sam se, da bi činjenice o njoj mogle biti i korisne i zanimljive. Zato sam počeo ispitivati uzroke i posledice te jedinstvene bolesti...

Sledeće su stranice plod toga rada. Ja ih sa osećajem vrlo dubokog poštovanja posvećujem Vama

21 septembra 1798.

Vaš iskreni prijatelj
Edvard Džener

Time je Džener metodu vakcinacije i eksperimentalno i teoretski dokazao, koja mu je „pribavila besmrtnu slavu“¹⁰³. Uvođenjem obavezne vakcinacije i kasnije revakcinacije, broj oboljenja je bio sveden na minimum. Po mišljenju istoričara medicine „Nijedno drugo medicinsko otkriće XVIII stoleća ne može se po svojoj važnosti meriti s Dženerovim otkrićem jednim od najvećih triumfa medicine i jednom od najvećih blagodeti za celo čovečanstvo. Džener je pronašao novu metodu za suzbijanje zaraznih bolesti, koju će u XIX stoleću koristiti i drugi dobroćinitelji čovečanstva: Paster, Koh i Bering. Oni nisu samo potvrdili vrednost Dženerove metode, nego su i teorijski potvrdili ispravnost njegovog otkrića na kome se temeljila čitava moderna seroterapija“¹⁰⁴.

Zaštita od boginja na području Srbije

Zaštititi svoju decu i sebe od mogućnosti oboljevanja od velikih boginja postupak je koji je u nas primenjivan i koji je u različitim krajevima različito nazivan. Možemo naglasiti da je pored u ranije pomenutom tekstu, o Žujovićevoj strini, i u drugim krajevima i kod nas bilo žena koje su se specijalizovale u ovome. Jovan Hadži-Vasiljević je zabeležio da su starije žene zvane babice „vadile cvečke“, tj. uzimale gnoj iz gnojnica boginjave dece i prenosile ga na zdravu. I u drugim krajevima bilo je takođe žena veštih u istome poslu koje su iz krasta obolelih „navrtale kraste na decu“. U izvesnim krajevima se govorilo da se boginje kaleme, pelcuju, urezuju, pišu, beleže.

Od narodnih lekara bili su veoma traženi Pani i Dimitriu, narodni lekari — „hećimi“, koji su obilazili sela Beogradskog Pašaluka sa dozvolom Gospodarevom (knez Miloševom) da „možedu po selima lečiti od krasta“¹⁰⁵.

Nekako istovremeno 1821. i 1882. god. uživao je veliku popularnost Đorđe Ećimbašin koji je slat gde god bi trebalo viđenijim ljudima boginje da pelcuje, ma da „on nije bio rad samo za kuću jednog čoveka daleko ići“¹⁰⁶.

God. 1838. kada je bilo epidemičnih slučajeva po Srbiji a naročito po crnorečkom okrugu, mnogi su tražili da im se pošalje baš Đorđe Pelcer iz Karanovca, koji leči od krasta. Tako se u dopisu naglašavalo „da će on imati dovoljno posla i lepu će asnu imati“ (jer se za kalemljenje naplaćivalo)¹⁰⁷.

T. Đorđević je zapisao da su se zaštitom od boginja bavili odže i berberi a i ljudi raznog zanimanja. Među njima je bio osobito poznat Stanko Sajardar, kafedžija i narodni lekar, zatim Naun Marković, rodom iz Trakije i Đorđe Kristo rodom Grk, koji su kao gradski ećimi vadili cvečke¹⁰⁸. U Leskovcu je cepio neki Panajot koga su zvali doktor zajedno sa svojim pomoćnikom Domom. To su radili kopljastim nožem od srebra i sveštenici u Foči na Drini.¹⁰⁹ Toske, koji su dolazili na Kosovo, išli su od mesta do mesta i „beležili“ svet protiv boginja a narod ih je nazivao „beležarima“.¹¹⁰

Jedan od najinteresantnijih podataka otkriven je u arhivskoj građi i odnosi se na naše predele severno od Save i Dunava. To je dokument iz koga se vidi da je u Zemunu Danica Popin na obraze decu urezivala krstove, ali joj je Magistrat zabranio dalji rad. Zabrana je bila izričita i pod pretnjom da će je proterati iz Zemuna ako ne prestane kalemiti decu. Doneta je zbog toga što je nakon variolizacije dolazilo do gnojenja. Osim toga, bilo je i težih reakcija, te je iz tih razloga gradski fizik tražio da joj se zabrani rad kao štetan po zdravlje naroda.¹¹¹

Da bi vakcinisanje, najdelotvornije sredstvo protiv haranja ljudskih boginja u Vojnoj granici bilo što uspešnije, predloženo je da se vlasti postaraju da na lep način pridobiju imućne roditelje one dece koja nisu imala boginje, te da ih o svom trošku pošalju kod temišvarskog tamošnjeg lekara dr Šlosera da ih on tamo vakciniše.

Tako bi se, pomoću dece, u Banatsku vojnu granicu unela sveža maja, a deca bi se mogla vratiti kućama već petoga dana posle vakcinacije, pošto bi se prethodno utvrdilo da li se maja potpuno primila. Osmog ili devetog dana, kad ima najsigurnije dejstvo, maja sa već vakcinisane dece koristila bi se za vakcinisanje druge dece. Na taj način maja bi se stalno održavala u svežem stanju, pa bi se vakcinisanje moglo vršiti tokom cele godine. Ali, kako se vakcinisanje nije moglo vršiti po hladnom vremenu, moralo se prekidati oktobra meseca. Živa maja je tako zastarevala i gubila dejstvo, te se kasnije opet morala da dobavlja, a za to je bilo potrebno i mnogo vremena i novaca.

Ako se sve to ima u vidu, nije se čuditi što je u knjigama umrlih kao razlog smrti navođeno da su deca umirala veoma mnogo od boginja. No nisu boginje kosile samo decu već i odrasle, zdrave i snažne ljude, sve koji nisu bili zaštićeni. Oni koji bi bolest preživeli, ostajali su ponekad unesrećeni za ceo život (suludi, slepi). Naišli smo i na tragičan podatak (u prethodnom tekstu pomenut), da je 1836. god. muž udavio ženu koja je oslepela preležavši boginje.¹¹²

Epidemija boginja i to u nekoliko navrata bilo je u Srbiji 1819, 1820. i 1821. god., a onda je prirodni imunitet kolektivno zaštićivao stanovništvo za neko vreme, da bi se, sudeći po autentičnim izvorima 1835. 1836. i 1837. god. ponova razbuktao, pokosivši mnogo stanovništva. Pravila o kalemljenju boginja pojavila su se kao posledica tada

uvodne zdravstvene politike i preduzetih opsežnih mera te 1839. god. i u periodu koji će slediti. Izradio ih je novopostavljeni načelnik Sanitetskog odeljenja dr Steva Milovanović.

Pravila su doneta 8. jula 1839. god., a svake godine po isteku oktobra meseca okružni lekari su bili obavezni da predaju *Protokole o kalemljenju*. Iz dokumentacije sačuvane iz toga vremena i izveštaja koje su podneli za Upravu varoši Beograda dr Šteker, za Okružje šabačko i požarevačko dr Mišković, za Beogradsko dr Birg, za Podrinsko dr Jovanović, za Valjevsko dr Delini a za Jagodinsko dr Beloni, može se steći zaključak da to prvo cepljenje „nigda nije uspelo” pa se utvrđuju razlozi tome.

Sledeće godine dr Beloni o tome izveštava:

„U sledstviu Nastavlenija za okružne lekare i fizikuse, dosada trudio sam se u Okružju Jagodinskom kalemljenje kravljji boginja preduzeti, svakom pri likom podstavljajući narodu poleznost dela ovog”... ipak ističe da nije imao potpunog uspeha i kaže da misli da je to „...najviše zbog toga što se žiteli Okružja Jagodinskog većma boje od rđavi sledstvenija kalemljenja, i kažu da su pre nekoliko godina u Jagodini više osoba u sledstveniju kalemljenja umrli. K tome obče verovanije u lekara veliko nije”...¹¹³

Dvadeset godina kasnije 1859. god. knez Miloš, na predlog Narodne skupštine, menja i dopunjava ranija *Pravila o kalemljenju boginja* i stanovništvo oslobađa plaćanja.¹¹⁴ Ova mera je nesumnjivo imala odjeka, jer su zaštitom bili obuhvaćeni kako siromašni tako i bogati, a troškove su snosile opštine, svaka za svoje žitelje. No ipak izvestan otpor kalemljenju se osećao. On je i utvrđen kada su izdate naredbe da se proveru jesu li zaštićena sva deca koja pohađaju škole.

Iz izveštaja koji je podnet Gospodinu ministru prosvete i crkvenih dela 29. decembra 1869. god. saznajemo da su se „pojavile velike boginje u ovdašnjoj varoši (Bograd) od kojih je nekoliko lica umrlo, i to oni koji nisu nikad pelcovani bili kravljim boginjama”. U istom dokumentu se navodi da u ovdašnjoj Bogosloviji ima 20 pitomaca koji nisu kravljim boginjama pelcovani, ikao je još 7. maja 1842. god. po članu 4. Zakona bilo je naređeno „da se niko za blagodejanca ne primi koji nije kravljim boginjama pelcovan, ako nije prirodne boginje ležao”. Po članu 5. istoga Zakona zabranjuje da se „u gimnaziju, licej i bogosloviju ko primi, ako nije pelcovan kravljim boginjama, a nije prirodne boginje ležao”... „Prema tome ja držim da „pitomce ili pitomice u školu bilo privatnu ili praviteljstvenu ili opštinsku nikako ne primaju dok se na ukazanom načinu ne uvere o predohrani od boginja i pelcovanju podvrgnu, jer se može lako dogoditi, kao što se obično događa, da se bolest od nepelcovanih lica razprostire i na pelcovane koji bi inače izbegli zarazu te strašne epidemije.”¹¹⁵

Raspis

Ministarstva prosvete i crkvenih dela rektorima Velike škole i bogoslovije, direktorima Cinnazija i Realki, Polugimnazija i Upraviteljci Više ženske škole, Predsednik ministarskog saveta c. ministar unutrašnjih poslova dana 29. pr. meseca i godine No. 2651 javlja mi, da su se u Beogradu pojavile velike boginje, i to na licima koja nisu pelcovana.

U sledstvu toga preporučujem Vam, da učinite odmah što treba, kako će se sva učešća se mladež poverenog Vam zavoda pregledati jeli pelcovana, i ko god ne bude pelcovan, niti je prirodne boginje preležo, da se odmah pelcuje.

Dimitrije Matić, s.r.¹¹⁶
Ministar prosvete

Međutim, iako je to već 1870. godina, iako postoje stalne naredbe, iz izveštaja sa raznih strana naše zemlje može se konstatovati da zaštita nije striktno provedena,¹¹⁷ ni u Požarevcu, ni u Zaječaru, niti u načelstvu Smederevskom, Užičkom, Aleksinačkom i Podrinjskom kao ni drugde.

Teško je reći zbog čega se jedna tako važna stvar ipak olako uzimala, tim pre što je zaštita od boginja u našim krajevima u prošlosti koristila tradicionalne metode. Ovo pitanje se nameće još više zbog toga što znamo da su još 1784. god. u Dubrovniku, po odluci Dubrovačke vlade, 7 berberina cepila protiv boginja. Ovo je ujedno, kako izgleda, zasada najstariji pomen o organizovanoj vakcinaciji ljudi.¹¹⁸ Pretpostavljamo da bolest nije popuštala, čim su se 7 berberina zadržala u službi sve do januara 1785. god.

Prve publikacije iz ove oblasti na našem jeziku i prve disertacije o boginjama koje su odbranili naši ljudi

Jedan od verovatno prvih opisa boginja na našem jeziku štampan je 1776. god. u Varaždinu pod naslovom „*Medicina Ruralis ili Vračtva ladanjska za potreboću mužev i siromakov Horvatskoga opsaga i okolu njih ležećih kraje*” koje je u svojoj raspravi „*O zarazi*” napisao Markanton Plenčić (1705—1780). Zapravo u 13. poglavlju opisani su znaci bolesti i njen tok i daju se uputstva o lečenju: „Što su koze, to svi dobro znadu, jer je opća bolest toliko, da ih je malo, koji je nisu imali”.¹¹⁹

Sledeći opis oboljenja od varirole potiče od dr Tomaža Kristana (1735—1800) koji navodi tri grupe oboljenja u svome delu „*Beiträge zur Geschichte und Behandlung der natürlichen Pocken. Nach der Vernunft und Erfahrung*”,¹²⁰ što ga je u Beču objavio 1781. god.¹²¹ i posvetio Ljubljanskoj Akademiji.

Prva publikacija na jeziku naših naroda bilo je delo dr Vinka Kerna (1760—1829) profesora na Ljubljanskoj hirurškoj školi „*Nauk od kose stavljenja*” objavljeno u Ljubljani 1799. god., a koju je pripremio Valentin Vodnik.¹²² Iste 1799. god. u Beču je napisao „*Opservatio circa insitionem variolarum institutam*” Ivan Golubović, kasnije fizik u Varaždinu. Na žalost ovo delo je ostalo u rukopisu.¹²³

Samo nekoliko godina kasnije pošto je u Engleskoj Edvard Džener (1749—1823) objavio posle svoga dugogodišnjeg rada svoje delo „*An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae, a Disease Discovered in Some of the Western Countries of England, particularly Gloucestershire and Known by the Name of the Cow Pox*”,¹²⁴ u našim

krajevima se uvodi obavezno cepljenje dece. U knjizi „Opaažnja i iskustva o vakcinaciji” izdatoj 1802. god.¹²⁵ navodi se da je varaždinski plemić Nikola Bedeković dao cepiti decu 149 porodica u svojoj županiji Štefanec. Sem toga, on je na županijskoj skupštini učinio predlog da se uvede obavezno cepljenje.¹²⁶

Josip Putnik, rodom iz Novog Sada, profesor bogoslovije i vladika u Pakracu, preveo je i izdao u Budimu 1804. god. jedno delo nepoznatog pisca pod naslovom „Nastavlenije o kravljih ospah radi upotrebljenja prirodnih ospic”.¹²⁷ Iste 1804. god. bilo je izdato na srpskom jeziku štampano uputstvo o vakcinaciji „Nastavlenije o kravljih ospah radi istrebljenja prirodnih ospic” za koje je bio zaslužan mitropolit Stevan Stratimirović.¹²⁸ U Zagrebu je zauzimanjem biskupa Maksimilijana Vrhovca objavljen 1804. god. prevod knjižice o boginjama erdeljskog lekara Mihajla Nojštadtera i to kajkavskim i štokavskim narečjem.¹²⁹ Zalaganjem riječkoga biskupa Ježića na Rijeci je 1905. god. objavljen prevod „Varhu navlacenja kravokozicah”.¹³⁰ U Dubrovniku je iste godine poznati dubrovački lekar i upravnik bolnice, kasniji nadzorNIK cepljenja dr Luka Stuli preveo sa italijanskog Karenovo delo¹³¹ „O scesciam i prisadu od krave”. Pošto je iste 1805. god. izašlo i drugo izdanje, smatra se da je prvo bilo veoma brzo razgrabljeno. Ujedno je zanimljivo da je uputstvo dr Stulija o vakcinaciji ujedno i poslednja štampana knjiga slobodne Dubrovačke Republike.

Naši ljudi su sve više stručnu stranu literaturu koja se odnosila na variolu prevodili na naš jezik. Tako je Pavle Berić, rodom iz Mola u Bačkoj, student prava na Peštanskom Univerzitetu, preveo sa mađarskog i izdao 1817. god. „Kratko poučenie o hraniteljnim boginjama”.¹³²

Pored, kako smo videli, uglavnom prevedenih dela, vredna je pažnje činjenica da je 1825. god. promovisan u Beču za doktora medicine Zagrepčanin, Franjo Folnegović sa disertacijom „De vaccinationis valore”.¹³³

Veoma ozbiljan rad toga smera je disertacija Đorđa Manića „De variola vaccina”, koja potiče iz 1832. god.¹³⁴ Iste godine, na latinskom i srpskom jeziku, štampana je u Budimu doktorska disertacija Georgija Pantelića „Toržestveno lekarsko sočinenie o hranitelnoj boginji”.¹³⁵

Sve ovo je doprinelo na svoj način da kad je 1838. god. izvršena prva organizacija zdravstvene službe *Građanska i vojna sanitetska služba* bude stavljena pod nadležnost „Popečitelja vnutrenih dela” u kome je bilo organizovano i *Karantinsko odeljenje sa sanitetom*. Zadaci ovoga Odeljenja bili su „Da se stara za sprečavanje i iskorenjivanje opasnih i prilepčivih bolesti kao što su ljudske boginje i druge kobne zaraze...”

Samo godinu dana kasnije 1839. donet je Zakon o kalemljenju boginja u Srbiji dok je Zakonik za Crnu Goru donet u skladu sa opštim zdravstvenim uredbama tek 1891. god.¹³⁶

Boginje i epidemija u narodnim shvatanjima i narodnom stvaralaštvu

Neiscrpno je narodno stvaralaštvo a još iskričaviji narodni duh koji i u teškim prilikama kada se pojave bolesti, ne ostaje po strani. Tokom ovoga rada stalno smo činili potrebne osvrtne na tradicijsku

zdravstvenu kulturu, a posmatrajući epidemiju 1972. god. uočavali smokako se zdravstvena kultura uklapala u savremena zbivanja. I još jednom, i na ovome primeru, pokazalo se koliko je neiscrpno vrelo inspiracija narodnoga duha koji i u raspoloženju i radu, ali i kad naiđu bolesti, pa i u nesreći, nalazi mogućnosti za stvaranje i razvijanje šale, pesme, igre ili drugih oblika etnopsihičke reakcije.

Poznato je i toliko puta navođeno da su u slučaju epidemija bolesnika i bolest krili. Pojava bolesti od strane pojedinaca, njegove najbliže okoline i šire uzeto od zajednice, posmatrana je prvenstveno kao neredovno stanje, koje je zahvatalo bolesnika čije su radne i ostale životne funkcije i komunikacije bile umanjene. Ukoliko bi se bolest proširila i na ostale članove porodice, ili na ostale seljane ili stanovnike čitavog kraja, nazivana je rednjom i ljudi su u prošlosti (a zabeleženi su pojedinačni slučajevi 1972. god.) pokušavali da se individualno ili grupno zaštite od nje. Zato su, isto kao radi zaštite od uroka, bake privezivale deci oko ruke crveni konac, sebi i odraslima čenj bela luka. Žene su, kad izbije „rednja” poštovale razne zabrane rada i pojedinih poslova. Na prvom mestu zapaženo je da su tkalje prestale da tkaju. One ne bi prale ni rublje bolesnika, kao ni ostalih ukućana, jer se verovalo da to „teži bolesniku” i prolongira i pogoršava ishod njegove bolesti. U slučaju da su deca u kući imala male ili srednje boginje, a pogotovu u vreme velikih boginja, u kući se nije klala živina, nije se kuvao pasulj, pa se nije ni mesio hleb već kupovao na pekari. Bolesnik je kađen, a proleća 1972. god. zabeleženo je u selima u okolini Beograda, pa i na samoj periferiji grada, da su stare žene pravile okrugle kolačiće „mladenčiće” izbušene, izbockane zovom (boginje), koji su bili premazivani medom. Kađenje i ovi kolači u dalekoj starini etnomedicinskog folkloru upravo su bili žrtve koje su prinošene bolesti.

Narodna shvatanja o uzrocima pojave bolesti, a naročito epidemija, veoma su interesantna, jer pokazuju evoluciju tadašnje medicinske misli delimično i u zavisnosti od stepena zdravstvene kulture.

Shvatanja naših predaka o uzrocima pojavljivanja zaraznih bolesti i epidemija nisu se mnogo razlikovala od shvatanja ostalih balkanskih ili čak i evropskih naroda. Na prvom mestu verovalo se da te bolesti dolaze kao kazna za zlodela pojedinih ljudi, kao izraženi gnev bogova (otuda i ime velike ili crne boginje). U apokrifnim zbornicima kao izazivač epidemije pominje se mora, demoni koji se preoblače u crvene haljine. Postojalo je i verovanje da su vremenske, odnosno klimatske prilike uzrok pojavi oboljevanja, ili su takve prilike (vetar, suša, slaba zima bez snega) tumačeni kao „predznaci epidemija”. Specijalno za tamne ognjice se smatralo da se stvaraju od mokra i mutna vazduha. A kad je leto suho i bez kiše „manje se hoće od njih prilučati sem ognjice čemne.” Takođe se verovalo da ako u proleće malo pada kiša, a vlada velika hladnoća, da takvo vreme utiče na pojavu velikih i malih boginja.¹³⁷

Ali, i pored ovakvih gledišta, naša naučna medicina srednjega veka znala je za kontagiozni karakter nekih oboljenja kao što su bile boginje ili kuga. Gledišta naše naučne medicine iz XV i XVI veka u suštini pred-

stavljaju gledišta antičke i srednjovekovne medicine koja su bila najraširenija u nauci sve do pojave Pastera i njegovih otkrića.

Naše zemlje su održavale najbliže trgovačke veze sa Venecijom i južnom Italijom. Poznato je da je Venecija vršila jak kulturni uticaj na Srbiju, pa je zato sasvim verovatno da su iz nje mogli biti preneti i njihova gledišta o nastajanju i suzbijanju zaraznih bolesti.

Iako su tadašnja gledišta netačna sa gledišta današnje naučne medicine, to nikako ne znači da je njihovo poznavanje od strane naše medicine za potcenjivanje, jer su ona u stvari predstavljala tadašnja savremena naučna gledišta.

Prema narodnom verovanju osoba koja se ne boji bolesti neće ni oboleti za razliku od osoba koje su opsednute strahom od zaraze, i koje se, po narodnom ubeđenju, prve i inficiraju i podlegnu oboljenju. Ova verovanja su zabeležena i u martovsko-aprilskim uzbuđenjima oko epidemije varirole 1972. god. Nasuprot tome, i u prošlosti i danas, se insistiralo na oslobođenju od straha. Ovo je nesumnjivo pozitivna etnopsihološka reakcija. Najviše su bake molile decu da se ne plaše vakcine, ubeđujući ih da im se, ako se plaše, „vakcina neće primiti“, pa će stoga morati da se ponovo ili čak i više puta podvrgnu vakcinaciji. Od nekoliko prijatelja koji su učestvovali u vakcinaciji u Beogradu i susednim mestima, a toga je bilo i po ostalim našim krajevima, saznala sam da su za vreme vakcinacije pacijenti nešto mrmljali sebi u bradu. Insistirajući da saznam o čemu je reč, saznala sam za duhovitu mađijsku formulu, koja je, osobito mlađoj školskoj deci ulivala samopouzdanje. Zapravo verovatno je poteklo od neke bake, preko dece veoma brzo proširilo, verovanje da kad staneš pred doktora i pružiš mu nadlakticu treba da izgovaraš: „Zamenjujem velike boginje za male“ i to tri puta. Deca su koncentrišući se na izgovaranje ove formule mislila kako to pažljivo i brzo treba da izgovore u sebi, a nisu imala vremena ni da misle na strah od medicinske intervencije.

Kad smo kod ovoga primera, da podsetimo da je u prošlosti, kad su žene vršile kalemljenje boginja, bilo bilo uobičajeno da se takva žena narodni lekar daruje. Sem toga bilo je uobičajeno da joj se da i novac. Stoga se za vreme pelcovanja govorilo: „Primi bako paricu — da mi dadeš krasticu“. U Foči, gde su svetšenici pelcovali muslimansku decu, za tzv „kupovanje boginja“ plaćalo se u prošlosti po groš-dva. Zanimljivo je zabeležen i običaj iz 17. veka u Danskoj, gde su se takođe „kupovale boginje“. Prema navodima znamenitog anatoma Bartolinija, dete je dolazilo bolesniku da od njega „kupi boginje“, zapravo primi bolest.¹³⁸

Iz verovanja da svako zlo ne treba pominjati, da ga ne bi privukli, upravo u vreme epidemije 1972. god, verovatno je nastalo iz šale, ali je od šire publike primljeno bez razmišljanja, duhovito ime — zamena za ime boginje, koje su prozvali mariole, orahole (od Orahovac) i đakovole (od Đakovica). Tada je na melodiju „narodnjačkoga hita“, koji je pevao Predrag Živković-Tozovac, na popularnu melodiju pesme o artiljercu iz „stalnog kadra“,¹³⁹ za tili čas stvorena šaljiva pesmica:

„Ja sam, ja — Variola,
Prezivam se Krastić (ili Ospić)
Selo mi je Đakovica,
Zadnja pošta Orahovac,
Na nosu mi bubuljica.
Služila sam crni kadar,
epidemija . . .”

Međutim, sama pesmica je bila kratkoga veka. Isto tako kao što se i malopre pomenuta „magična formula“ koja se izgovarala tri puta, izgubila kad su dolaskom američkih lekara prvi put u nas u masovnoj vakcinaciji upotrebljeni specijalne brigalice koje vakcinu ubrizgavaju direktno pod kožu i kojima je omogućena veoma brza intervencija pošto se za samo jedan sat moglo vakcinisati po 1 000 osoba. Ali, izgubilo se jedno, a nastalo drugo. Ove, „špriceve“ koje je donela ekipa Američkog centra za suzbijanje zaraznih bolesti iz Atlante (Džordžija), svet je odmah popularno nazvao „američki pištolj“¹⁴⁰, a vakcinacija njima je počela već 1. aprila. Pokazali su se veoma efikasnim baš kod lica kod kojih je vakcinacija pokušana po dva-tri puta, a nije uspela. U isto vreme sa „pištoljima“ stigle su iz raznih zemalja pošiljke vakcina, a iz SAD pola miliona vakcina zajedno sa 24 ova „pištolja“. Svet je odmah popularno ovaj vakcin nazvao „mlaznim vakciom“.

Ljude koji su u vreme epidemije obavljali najtešnje kontakte sa obolelim, prevozili ih, lečili i negovali, zbog specijalnih zaštitnih odela, svet je prozvao „Marsovcima“. U vreme izbijanja epidemije zabeleženo je izvanredno osećanje dužnosti među lekarima i medicinskom osoblju. Ganutljivo je svedočanstvo prisustva 83-godišnjeg prim. dr Dragoljuba Ilića, dugogodišnjeg šefa odeljenja Infektivne klinike u Beogradu, koji je, iako penzioner, kao dobrovoljac došao da se javi na svoje staro radno mesto. Tu ni godine, ni fizička kondicija nisu bile razlog zbog koga bi stari doktor ostao kod kuće. I pored duboke starosti osećanje dužnosti nije tada zatajilo niti otkazala lekarska etika.

U toku haranja varirole, a i kasnije, po njenom obuzdavanju, mogao se sagledati lik pravoga lekara. Nije reč samo o pojedincima (čija je popularnost u žarištu epidemije odmah fiksirana nadimcima kao na pr. „leteći Nikola“), već je reč o svima onima koji su hitali iz raznih krajeva (u početku nisu svi bili ni zaštićeni) da pruže pomoć, da se svrstaju u armiju u belim mantilima koja će povesti bitku. Stoga nije ni čudo što su oni nazvani „leteći doktori“, što je proizlazilo iz njihove spremnosti i brzine da pomognu narodu. Jedna profesija odavno nije pokazala takvo požrtvovanje i hrabrost kao što je to bio tada slučaj sa našim lekarima i medicinskim osobljem. Sa svim tim činjenicama je bio upoznat rukovodilac specijalne službe Svetske zdravstvene organizacije za borbu protiv varirole dr Donald Henderson kada je u toku epidemije na konferenciji za štampu 18. aprila rekao: „Vašu zemlju uzeo bih kao primer onoga što se može učiniti da bi se ova bolest efikasno i brzo suzbila“.

NAPOMENE I LITERATURA

¹ U vreme epidemije varirole u našoj zemlji 1972. god. pisac je izložio ovaj rad na sastanku u Etnološkom institutu SANU u Beogradu 14. IV 1972. kome su prisustvovali pored etnologa i naši istaknuti medicinski radnici sa akad. prof. dr Kostom Todorovićem. — *Politika*, Beograd, god. LXIX, br. 21 023, 15, IV 1972, str. 10. Epidemija je bila otkrivena 14. III 1972. god., te je pisac imao malo vremena za prikupljanje relevantne građe. — ² Vraćajući se početkom februara iz svetih muslimanskih mesta Meke i Medine, hadžije su se dva dana zadržale u Bagdadu, gde je u to vreme bilo obolelih od velikih boginja. *NIN*, Beograd, br. 1108, 2. IV 1972, 32, što je izazvalo odjek u našoj javnosti (vidi: *NIN*, Beograd, br. 1110 od 16. IV 1972, 2, kao i — naslove članaka „Ko je dozvolio hodočašće autobusima” *Politika*, Beograd, 2. IV 1972, 6; „Zarobljeno” 30 nevakcinisanih hadžija, *Ekspres nedeljna revija*, Beograd, 3. IV 1972, 3; „Tragom crne dame”, *Ilustrovana Politika*, Beograd, br. 700, 4. IV 1972, 14; „Preporučili smo vernicima da odlaze avionima”, *Politika*, Beograd, 14. IV 1972, 7; „Kombijem na hadžiluk”, *Politika ekspres*, Beograd, 21. IV 1972, 3; „Agituju za hodočašće”, *Politika ekspres*, Beograd, 26. IV 1972, 3. — ³ Već smo u nekim ranijim našim radovima naglašavali da su u prenošenju lekova i načina lečenja imala ulogu lica koja su se po prirodi svoga poziva kretala u bliže ili udaljenije krajeve. Među njima imale su i značajnu ulogu pojedine kiridžije, rabadžije i trgovci, koji su veći deo vremena provodili na putu, ali isto tako i stacionirane osobe, kao na primer gostioničari, u čije su hanove i gostionice navraćali putnici. Osobe koje su se interesovale i na putovanjima saznavale postupke i novine iz oblasti medicinskog folklor, kasnije kad bi se ukazala potreba, ili u diskusijama o njima, obavestavali su i gostioničare, i druge slušaoce. Oni su donosili i lekove iz udaljenijih oblasti, prenosili narodna znanja, širili elemente onih kultura sa kojima su dolazili u dodir. Nije usamljen ni primer jedne žene, hadžije iz Makedonije, kasnije čuvene narodne lekarke, koja je u hanu svoga oca, i kasnije kad se i sama počela baviti istim poslom, slušala iz priča i razgovora trgovaca i putnika i o raznim načinima lečenja, ne propuštajući da od svakoga leka po malo zatraži, i tako, vremenom, stekla prilično iskustvo, koje je i sama primenivala u lečenju svojih sugrađana. Knežević S., *Metodologija proučavanja zdravstvene kulture*, Simpozijum o metodologiji etnoloških nauka, SANU, Beograd, 1974, 296—297. — ⁴ Živojinović D., *Brodovi kao prenosioči zaraznih bolesti u XVIII veku (1750—1800)*, Srp. arh. za cel. lek., Beograd, 1967, 95, 1, 99—100. — ⁵ Pintar I., *Borba protiv varirole u Sloveniji*, Acta hist. med. pharm. vet. (dalje: Acta), Beograd, 1962, 2, 2, 44. — ⁶ Stanojević V., *Istorija medicine*, Beograd—Zagreb, 1962, 312. — ⁷ U periodu od 251. do 266. god., prema opisima savremenika, vladala je epidemija poznata pod nazivom Cirpijanove kuge. Međutim, L. Glesinger smatra da je to bila epidemija boginja, jer se navodi naročita infekcioznost te bolesti i česte očne komplikacije. Takođe je teška epidemija boginja harala u Rimu i 312. god. Glesinger L., *Medicina kroz vjekove*, Zagreb, 1954, 93. — ⁸ Glesinger L., *Medicina kroz vjekove*, 36. — ⁹ Thaller J., *Vakcinacija velikih boginja*, Zagreb, 1930, 22. — ¹⁰ Hilendarski medicinski kodeks, list 64. Katić R., *O pojavama i suzbijanju zaraznih bolesti kod Srba od 1202. do 1813. god.*, Beograd, 1965, 33 (dalje: *Zarazne...*). — ¹¹ Katić R., *Zarazne...*, 157. — ¹² Bazala V., *Calendarium pestis*, Acta, 1961, 2, 1, 53. — ¹³ Karantin je osnovan 27. VII 1377. god. propisom u Liber viridis. Historijski arhiv u Dubrovniku, cap. 49, f. 78. — ¹⁴ Bazala V., *Calendarium pestis*, 53. — ¹⁵ Isto, 59. — ¹⁶ Isto, 54. — ¹⁷ Katić R., *Zarazne...*, 157. — ¹⁸ Državni arhiv Srbije, Kneževa kancelarija (dalje: DA KK), X 141, N 336 od 6. III 1835. — ¹⁹ DA KK, X 144, 16. III 1835, N 337, list 1 i 2. — ²⁰ DA KK, X 146, 26. III 1835, N 368. — ²¹ DA KK, X 174/1, 174/2, 174/3, od 7. IX 1835, N 261. — ²² DA KK, XV, 1652, 10. IX 1835, N 41. ²³ DA KK, X 195, 19. XII 1835. — ²⁴ DA KK, X 137, 10. XII 1835. — ²⁵ DA KK, X 212, 30. I 1836, N 27. — ²⁶ DA KK, X 288/1, 288/2, 30. VI 183z. — ²⁷ DA KK, XIV 1214, 22. VII 1836. — ²⁸ DA KK, XIV 1215, 24. VII 1836, N 703. — ²⁹ DA KK, XIV 1617, 14. VII 1837, N 226. — ³⁰ DA KK, XIV 1760, 14. VII 1837. — ³¹ DA KK, X 656/1, 28. VII 1837, N 1037. — ³² DA KK, XIV 2008, 29. IX 1839, Rudnik. — ³³ DA KK, XIX 584, 9. XI 1837, Negotin,

N 2218. — ³⁴ DA KK, XIX 2069, 13. I 1838, Brusnica. — ³⁵ DA KK, XIV 2077, 27. I 1838, Vranići. — ³⁶ DA KK, XIV 2091, 14. II 1838, Kučevo. — ³⁷ DA KK, X 837, 16. II 1837, Kragujevac. — ³⁸ DA KK, XIV 2092, 14. II 1838, Karanovac. — ³⁹ DA KK, X 838, Kragujevac 28. II 1838, Boginje i u srezu Ramskom okružja Požarevačkog. — ⁴⁰ Đorđević T., *Medicinske prilike u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša*, Beograd, 1938 (dalje: *Medicinske prilike*), 21. — ⁴¹ Katić R., *Zarazne...*, 56. — ⁴² Cekić N., Trajković M., Stojanović S., Bijelić L., *Istorijski osvrt na cepljenje protiv varirole*, Arh. za ist. zdrav. kult. Srbije, Beograd, (dalje: Arhiv), 1971, II, 2, 214. — ⁴³ Stanojević V., *Istorija medicine*, 312. — ⁴⁴ Minjko L. I., *Narodna medicina Belorusii*, Minsk, 1969, 52. — ⁴⁵ Knežević S., *Metodologija...*, 285. — ⁴⁶ Katić R., *Zarazne...*, 58. — ⁴⁷ Isto, 159. — ⁴⁸ Đorđević D. M., *Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi*, SEZV, LXX, Beograd, 1958, 696 (dalje: *Leskovačka Morava*). — ⁴⁹ Bušetić T. M., *Narodna medicina u Temniću*, SEZB, XVII, 565. — ⁵⁰ Kostić A., *Medicinski rečnik*, Beograd—Zagreb, 1970, 460. — ⁵¹ Minjko L. I., *Narodna medicina Belorusii*, 52. — ⁵² Zapravo to je cirkular Vojne komande iz Zemuna, koji je 19. VII 1914. upućen Magistratu i u kome se pominju boginje, kuga i dizenterija. Katić R., *Zarazne...*, 157. — ⁵³ Milosavljević S., *Narodni život i običaji narodni u srezu Homoljskom*, SEZV, XIX, 223. — ⁵⁴ Grbić S., SEZB, XIV, 230. — ⁵⁵ Paunović P., *Epidemija velikih boginja 1973. god. u Đakovici i okolini*, Arhiv, 1972, 3, 2 (dalje: *Epidemija...*), 220. — ⁵⁶ Dučić J., *Kući*, 525. — ⁵⁷ Paunović P., *Epidemija...*, 220. — ⁵⁸ Marinov D., *Narodna vera i religiozni narodni običaji*, knj. VII, Sbornik na narodnaja umotvorenija i narodopis, knj. XXVIII, Sofija, 1914, (dalje: *Narodna vera*), 125. — ⁵⁹ Knežević S., *Vukov „rječnik” kao izvor za izučavanje narodne zdravstvene kulture*, Acta, 1961, 1, 2, 179—185. — ⁶⁰ Bariaktarović M., 70. — ⁶¹ Karadžić V., *Srpske narodne pjesme*, II, Beograd, 1932, 482, 487. — ⁶² Posebna izdanja, SAN, CXX, Odelj. med. nauka, knj. 3, Beograd, 1950, 116 (dalje: *Prilozi*). — ⁶³ Đorđević T., *Medicinske prilike*, 44, 46. — ⁶⁴ Kujačić J., *Prilozi*, 116. — ⁶⁵ Paunović P., *Epidemija*, 220. — ⁶⁶ Karadžić V., *Srpske narodne pjesme*, II, 487. — ⁶⁷ Kostić A., *Medicinski rečnik*, 460. — ⁶⁸ Stanojević B., *Postanak narodne medicine*, Glasnik Zav. za zdrav. zašt. SR Srbije, Beograd, 1965, 6, 7 i 8, 49. — ⁶⁹ Katić R., *Spis o raznim bolestima iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517*, Zbornik radova, SAN knj. 52, Institut za med. istr., knj. 2, Beograd, 1956, (dalje: *Spis*), 127. — ⁷⁰ Knežević S., *Zdravstvena kultura i problemi narodne medicine u Jadru*, Glas. Etn. muzeja, Beograd, 1964, XXVIII, (dalje: *Zdravstvena kultura*), 487. — ⁷¹ Möderndorfer V., *Ljudska medicina pri Slovincih*, Ljubljana, 1964, 35. — ⁷² Enciklopedija, Leksikografski zavod, I, A-C, Zagreb, 1955, 529. — ⁷³ Karadžić V., *Srpske narodne pjesme*, II, 509. — ⁷⁴ DA KK, XV 1710, 20. II 1835, Kragujevac. — ⁷⁵ Đorđević T., *Kalemljenje boginja u starije doba*, Glasnik Skopskog naučnog društva, V, Skoplje, (dalje: *Kalemljenje*), 363. — ⁷⁶ Fabijanić R., *Narodna medicina u istočnoj Hercegovini*, 57. — ⁷⁷ Knežević S., *Slava „tatkama”, arhaični ritual za zaštitu zdravlja*, Razvitak, Zaječar, 1967, 6, 72—77. — ⁷⁸ *Nin*, 4. IV 1972, 16—17. — ⁷⁹ Dušica Spasić, 23-godišnja sestra na službi u šok-sobi I hir. klinike, podlegla je kao prva žrtva varirole u Beogradu. Sahranjena je krišom na groblju u Resniku, jer bi uobičajeni obred bio opasan: zaraza se mogla tako proširiti. Njeni roditelji i brat obavesteni su o sahrani tek posle 14 dana. *Politika*, 30. IV, 1. i 2. V 1972, 17. — ⁸⁰ Knežević S., *Zdravstvena kultura*, 487, 483. — ⁸¹ *Tragom crne dame*, *Ilustrovana Politika* br. 700, 4. IV 1972, 14; *Nin*, br. 1108, 2. IV 1972, 31; *Nin*, br. 1110, 16. IV 1972, 2. — ⁸² Bazala V., *Calendarium pestis*, 52, 72. — ⁸³ Filipović S., *Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji*, SEZB, LXI, Beograd, 1949, (dalje: *Visočka nahija*), 297. — ⁸⁴ Knežević S., *Zdravstvena kultura*, 462. — ⁸⁵ Dragić M., *Bežanje i napuštanje naselja pri pojavi karantinskih bolesti*, Arhiv, 1972, 2, 2, 177. — ⁸⁶ *Politika*, 30. III 1972, str. 7; *Politika ekspres*, 28. III 1972, 3. — ⁸⁷ Dani napetosti nisu mimoišli ni Hanover kada je ustanovljeno da je jedan radnik iz Jugoslavije E. H. oboleo od varrole. Ostali radnici koji su bili sa njime u kontaktu smešteni su u karantin, odakle je D. B. iskočio kroz prozor zgrade i pobeo čak 120 km daleko od Hanovera.

Politika, 29. III, 4. i 3. IV 1972, 23. — ⁸⁸ Četvoro naših sezonskih radnika prešlo je u Italiju gde su ih, jer su bili iz Peći, stavili u izolaciju. Sva četvorica su uspela da pobegnu iz karantina. *Nin*, 1110, 16. IV 1972, 33. — ⁸⁹ Natpis „Zarobljeno 30 nevakcinisanih hadžija“, *Ekspres nedeljna revija*, 2. IV 1972, 10 i drugi, upravo su svedočili o ne malom broju pojedinaca koji se nesvesno i iz neznanja odlučuju nevakcinisati na putovanja u daleke zemlje u kojima ova zarazna bolest još nije iskorenjena. — ⁹⁰ Kako je izgubljeno dragoceno vreme? *Politika ekspres*, 26. IV 1972, 3. — ⁹¹ (Tanjug) *Politika*, 28. III 1972, 7. — ⁹² *Politika*, 22. IV 1972, 7. — ⁹³ *Politika*, 22. IV 1972, navodi se da je ovo priznanje objavila agencija „Rojter“. — ⁹⁴ Katić R., *Spis o zaraznim bolestima iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517*, Zbornik radova, SAN, knj. 52, Institut za med. istraživanja, knj. 2, Beograd, 1956. — ⁹⁵ Tako što su variolni egzantem trli u prah i ptičjim perom ga unosili u nos osobe koju bi hteli da zaštite od bolesti. — Katić R., *Preventivna medicina kod Srba do XVIII veka*, Acta, 1961, 1, 1, 72. — ⁹⁶ Petrović P., *Gruža*, 509. — ⁹⁷ *Ilustrovana politika*, 4. IV 1972. — ⁹⁸ Beleške Mladena Žujovića, Beograd, 1902, 5; Petrović P., *Život i običaji narodni u Gruži*, SEZB, 1948, 509; Drobniaković, *Beleške iz Kosmajskih sela*, Glasnik Etn. muzeja, XX, Beograd, 1957, 156. — ⁹⁹ W. Moy Th., *The Letters of Mary Wortley Montagu*, London, 1908, 184. — ¹⁰⁰ Stanojević V., *Istorija medicine*, 313. — ¹⁰¹ Thaller J., *Vakcinacija velikih boginja*, 37. — ¹⁰² Isto, 40. — ¹⁰³ Glesinger L., *Medicina kroz vekove*, 234. — ¹⁰⁴ Isto, 235. — ¹⁰⁵ Đorđević T., *Medicinske prilike u Srbiji*, 44/15. — ¹⁰⁶ Isto, 46. — ¹⁰⁷ DA KK, XIV, 16. III 1838, 2191. — ¹⁰⁸ Đorđević T., *Kalemljenje boginja u starije doba*, 265. — ¹⁰⁹ Stanojević V., *Istorija medicine*, 434. — ¹¹⁰ Glasnik Skopskog naučnog društva, VII—VIII, 412. — ¹¹¹ Katić R., *Zarazne bolesti*, 130. — ¹¹² DA KK, XV, 1710. — ¹¹³ Glavičić B., Božinović Lj., *Naredba kneza Miloša iz 1859. god. o pokriću troškova prilikom pelcovanja od velikih boginja siromašnih žitelja u Srbiji*, Arhiv, 1971, 1, 1, 47—52. — ¹¹⁴ 11. XI 1840. — ¹¹⁵ DA MPs, F I, r 185/1870. — ¹¹⁶ DA MPs, F I, r 185/1870. — ¹¹⁷ DA MPs, F I, r 185/1870; 9. januara izveštaj iz Požarevca; 10. januara iz Zaječara, gde se traži da im se pošalje fizik iz susednog okruga da učenike pregleda i pelcuje; 15. januara Č. Milenković, itd. — ¹¹⁸ Jeremić R., Tadić J., *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, I, Beograd, 1938, 102. — ¹¹⁹ Thaller J., *Vakcinacija velikih boginja*, 31. — ¹²⁰ Pintar I., *Borba protiv variole u Sloveniji*, 44. — ¹²¹ Ghelen, Beč, 1781. — ¹²² Pintar I., *Borba protiv variole u Sloveniji*, 47—51. — Bazala V., *Prolegomenon historiji zdravstvene kulture naroda Jugoslavije*, Acta, 1960, I, 1, 39. — ¹²³ Ono se čuva u Zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici. — ¹²⁴ London 1798, 1800, 1801. — ¹²⁵ Žan de Karlo, na str. 28. — ¹²⁶ Bazala V., *Prolegomenon*, 40. — ¹²⁷ Isto. — ¹²⁸ Katić R., *Zarazne*, 160. — ¹²⁹ Bazala T., *Prolegomenon*, 40. — ¹³⁰ Isto. — ¹³¹ „Istruzione sulla vaccina del dottore Luigi Careno“. Đorđević S., Carić K., *Vakcinisanje protivu velikih boginja u Dubrovniku prema izveštaju dr Luke Stulija iz 1809. godine*, Srpski arhiv, Beograd, 1961, 89, 9, 1059—1064. — ¹³² Katić R., *Preventivna medicina kod Srba do XVIII veka*, Acta, 1960, I, 1, 79; Bazala V., *Prolegomenon*, 29; 40—41. — ¹³³ Bazala V., *Prolegomenon*, 41. — ¹³⁴ Katić R., *Zarazne*, 160. — ¹³⁵ Bazala V., *Prolegomenon*, 29. — ¹³⁶ Stanojević V., *Istorija medicine*, 438. — ¹³⁷ Katić R., *Spis o zaraznim bolestima iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517*, Institut za med. istr. SAN, knj. 2, Beograd, 1956, 123. — ¹³⁸ Thaller J., *Vakcinacija velikih boginja*, 36. — ¹³⁹ Zapravo to je pesma „Ja sam ja, Jeremija“, oživljena stara narodna pesma o Jeremiji artiljercu, veseljaku koji je svirao u frulu. Ovaj topdžija spevao je sam sebi pesmu, koju je idući po vašarima i svadbama pevao ističući sebe. Pesma je tokom decenija menjana i dopunjavana, tako da je sasvim daleko od svoje prvobitne varijante. Utoliko više i ne liči na nju sem melodijom i strukturom pesme o varioli koja se pevala na isti način. — ¹⁴⁰ Primenom kompresije vakcin se ubrizgava bez upotrebe igle. Postupak vakcinacije je potpuno bezbolan, ne ostavlja trag na koži, a neposredno posle vakcinacije dozvoljeno je i kupanje. — ¹⁴¹ Đorđević S., *Iskorenjenje velikih boginja u svetu*, Srpski arhiv, Beograd, 1981, 109, 8, 1091—1093.

Srebrica KNEŽEVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Beograd and
Scientific Society for History of Health Culture of Serbia, Beograd.

SMALLPOX (VARIOLA VERA).
RESULTANT RELATIONSHIP OF FOLK'S CUSTOM LIFE
AND ITS HEALTH CULTURE*

Author as a historian of ethnomedicine for this work used its previously collected material in the field on health conditions. Also in State archive in Beograd, used archive documents of the past. And all this was accompanied by current literature, and it was not inconsiderable as one can see from quoted bibliography.

Her assertion author develops in several sections. First: *Movement of population and possibility of spreading the disease* concludes with statement that, as in the past, this time pilgrims and religious migrations were sowers of contagious disease and heralds of epidemic. Follows section on *oldest recorded occurrence of variola* as well as earlier descriptions of epidemic in old and middle ages. It speaks of spread of smallpox to New World, which decimated frail local population. According to some estimates only in Mexico some 3 500 000 people perished. Variola, unfortunately, throughout the history was present in all parts of our planet. Because of all that, this evil disease was conceived in different ways, protection was sought, even through magic and therefore was present in tradition and folklore. Special section, based on archives material, speaks of *Epidemic in our regions, bringing, first Regulations on smallpox grafting*. Section *History of variola in wealth of looks and medical terms* includes general and our folk's nomenclature. Terms for smallpox, in comparison with terminology of other european people, display extraordinary wealth. Term „Araby“ preserved the memory on carriers of the disease in many our regions, from where it spread to the rest of Europe. The disease was called „big scab“, „god's whip“, „pox“, „bloomy“, „black goat“ as well as „nomenclation“ or „it“ as people were afraid to mention the disease by name. Wide spread people's belief that the disease should not be mentioned by its name, that sick person should not be hidden, only facilitated the spread of disease in 1972. It is customarily that pilgrims from Mecca, as sign of respect, be visited, their hands kissed while they deliver the gifts, while this greatly facilitate the spread of disease. In the course of treatment, according to traditional ethnomedicine, pus from seven scabs was wiped with a coin called „whipper“ which was then thrown at road crossing in belief that the sick person will get rid of the disease. When the illness grew worse, family came to say good-bye whereas the number of contaminated persons increased. According to moslem custom, the body is then wrapped in linen and on stretcher carried by male relatives and friends to a cemetery. Going through a settlement, the deceased was carried by four men, who are replaced, every seven steps, with another four men. This funeral customs, at least in first cases of smallpox, contribute the spread and accelerate the epidemic.

Because of low level of health culture as well as the belief that one should run from disease, it was difficult to find the carrier of this infectious disease and carry out vaccination. In some cases people ran from quarantine. They behaved in such a manner in Yugoslavia, but it has been noted that some workers from Kosovo reached even Germany and Italy. There they were put in isolation, but they tried and succeed in escaping again.

Section *Development of protective measures and fight against variola* made reference to ancient technique of chinese witch doctors as well as practice of priests in old Crna Gora, on Caucasus, in Turkey and Greece which has all contribu-

* During smallpox epidemic in Yugoslavia in 1972. Author, Professor of Ethnology of Faculty of Philosophy, delivered this lecture on April 14th in the hall of Serbian Academy of Science. This lecture was attended by prominent scientists, physicians, historians of medicine and ethnologists. In attendance were Akademician Prof. K. Todorović, Prof. V. Stanojević, Prof. A. Kostić, Prof. S. Đorđević, Prim. M. Dragić, Prof. J. Cekić, Prim. I. Milinković and other medical experts.

ted to scientific approach of real protection from this evil disease. Observation of an intelligent englishwoman, by name lady Mary Montagy contributed that experiences of greek women and scientific knowledge of orient, be successfully used in another part of the work. *Epochal discovery of Edward Jener* who did not underestimate traditional folks experieance was explained by experiment and gave scientifically proved result which finally gave the humanity the right weapon against this evil disease. Last section offers *treatment in protection from smallpox in Serbia* from those in the past when women were „removing bloomies” or men health healers, hechims, till bringing *Regulations on smallpox grafting in 1839*. From that year on country doctors were obliged to maintain a medical record on grafting. Persons without smallpox graft could not enroll in elementary school, high school or seminary.

Then follows section *First doctors' dissertations on smallpox* which had been successfully defended by our people. At the end author ethnologist collected folks songs which originated during epidemic. Also how the vaccine, american syringe („pistols”), medical staff called „Martians” and „Flying doctors” became a part of folklore which ensued on this occasion.

(Rad je primljen u Uredništvu 7. VII 1989. god.)

Original scientific paper
UDC 930.85(008)914.97 „15”

Milan DOLENC

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Slovenije, Ljubljana

TRI STOTINE GODINA OD IZLASKA KNJIGE „DIE EHRE DES
HERTZOGTHUMS CRAIN („SLAVA VOJVODINE KRANJSKE”)
POLIHISTORIČARA I PISCA JANEZA VAJKARDA VALVASORA.

Ov godine slavi Slovenija veliki kulturni događaj — tristogodišnjicu štampanja znamenitog rada polihistorika i pisca *Janeza Vajkarda Valvasora (Johann Weichard Valvasor)* „Die Ehre des Hertzogthums Crain” („Slava Vojvodine Kranjske”)*

Baron Janez Vajkard Valvasor, čiji su preci bili plemići iz Bergama u Italiji, rodio se maja 1641. god. u Ljubljani. Školovanje je započeo kod jezuita u Ljubljani, a dalje se vaspitavao u inostranstvu, kako je onda bio običaj, da plemići svoje sinove šalju na studije naročito u tadašnju Francusku i Nemačku.

Da bi se osposobio za rukovanje oružjem i za vojne veštine stupio je početkom šesdesetih godina u vojnu službu pod zapovedništvo grofa Nikole Zrinjskog u Senju, te učestvovao u godinama 1663. i 1664. u borbama protiv Turaka. Narednih godina nastavio je sa putovanjima po inostranstvu, u Beč, Braunschweig i Bamberg u Nemačkoj, te zatim u Italiju, a god. 1669. je posetio Severnu Afriku. Odavde je 1670. god. otišao u Francusku, te se nakon dve godine vratio preko Nemčke, Švajcarske i Italije kući.

God. 1672. se Valvasor oženio, te kupio gospodstva Bogenšperk, Črni potok, te već propali Liechtenberg i počeo je istraživati Kranjsku. Imao je biblioteku sa oko 10 000 knjiga, umetničku grafičku zbirku, kolekciju matematičkih, fizičkih i astronomskih instrumenata, te zbirku starog novca. Na Bogenšperku kod Litije uredio je bakroreznicu, te štampariju za bakroreze, zaposlivši crtače, bakrorezače, te bakroštampare. Studirao je i mnogo putovao po Kranjskoj i susednim zemljama.

God. 1687. bio je počašćen jednim od najviših naučnih odlikovanja — postao je član Engleskog kraljevskog društva „Royal Society” u Londonu, u kojem su bili članovi najpoznatiji naučnici tadašnjeg doba. Ovo visoko priznanje mu je bilo dodeljeno naročito za pronalazak novog načina livenja metala, te za opširnu studiju Cerkničkog jezera.

* Krajem 1989. god. u mesecu decembru će Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Slovenska matica i Univerzitet u Ljubljani organizovati skupove posvećene Valvasoru i ovom njegovom delu.